

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Jakub Fulín

**Filosofická zkoumání Ludwiga
Wittgensteina a ontologické a gnoseologické
základy pro pragmatický obrat v
teoretickém nazírání na mediální
komunikaci**

Diplomová práce

Praha 2014

Autor práce: **Bc. Jakub Fulín**

Vedoucí práce: **PhDr. Otakar Šoltys, CSc.**

Rok obhajoby: **2014**

Bibliografický záznam

FULÍN, Jakub. *Filosofická zkoumání Ludwiga Wittgensteina a ontologické a gnoseologické základy pro pragmatický obrat v teoretickém nazírání na mediální komunikaci*. Praha, 2014. 52 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Otakar Šoltys, CSc.

Abstrakt

Práce se pokouší aplikovat filosofické poznatky pozdního Wittgensteina na úvahy o médiích. Chápe Wittgensteina jako postmoderního myslitele, který za hlavní kritérium poznání považuje *pragmatiku* a *úzus*. Práce chápe, jak mediální komunikaci jako celek, tak různé její části, jako tzv. *řečové hry*. Proto považuje mediální komunikaci za celek topoi jednání, který se řídí implicitními pravidly, jež jsou dány výhradně *způsobem použití* sémantických jednotek, které tvoří danou mediální komunikaci (e. g. novinový článek). Díky tomuto přístupu práce odhaluje, že jakékoli mediální hry nemohou ze své podstaty příliš významově přesahovat do řečových her jiných, a tím pádem je možné jim plně porozumět pouze, pokud je nazíráme v jejich vlastním kontextu. V této souvislosti práce připomíná tzv. teorii simulaker Jeana Baudrillarda, která zcela ve Wittgensteinově duchu konstatuje, že (například v mediální komunikaci) existují pojmy, které nemají denotáty v realitě. Stručně, pseudo-Wittgensteinovo pojetí mediální komunikace spočívá v souboru svébytných celků komunikačního jednání, které poskytují svým sdělením *jeden* smysl a význam, který je dán nejčastějším způsobem použití relevantních znaků v daném celku. K pochopení sdělení pak musíme prostě *hrát* tu *řečovou hru*, které je sdělení součástí. Práce se rovněž zabývá některými implicitně vznesenými námitkami proti takto *uzavřené* teorii významu, z nichž nejvýznamnější je tzv. pojetí *otevřeného textu* Umberta Eca, dospívá však k postoj, že otevřené texty se v mediální komunikaci příliš nevyskytují. Ze tří škol mediální komunikace je Wittgensteinovu způsobu uvažování nejbližší přístup Birminghamské školy.

Abstract

In this thesis I aim to apply some late Wittgenstein's thoughts and ideas (mainly those of *language-game*) to media studies. For argumentation sake, both mediated communication as whole and various parts of mediated communication are perceived as self-aligning language-games. These are forms of communication wielded only by implicit rules which are determined by *usage* of relevant signs. The key ideology here is that of *pragmatism*. Meaning of words and other signs is also determined by their usage in relevant language-game (e. g. article in paper, certain kind of TV show, etc.). This notion of various forms of mediated communication leads to a belief that they possess only a very limited ability to outreach their context (of a genre and to more extent mediated communication as a whole). This theory is compatible with Jean Baudrillard's concept of *simulacra*. These are symbols without meaning based in reality. Instead they form a (hyper)reality of their own. What both scholars teach us is that symbols can be properly understood only within their context. Mediated communication according to my application of Wittgenstein has always a *single meaning* that is determined by "the way the communication goes". I also consider few objections to this "totalitarian" conception, most importantly Umberto Eco's theory of *open text*. As valid as this theory may be in general it does however not bring much merit to media studies as most of "texts" produced by mass media are not open. Considering three of most influential media studies schools Wittgenstein style is most compatible with that of The Birmingham School in cultural studies.

Klíčová slova

Ludwig Wittgenstein. pragmatický obrat. mediální komunikace. řečová hra. úzus. simulakrum

Keywords

Ludwig Wittgenstein. pragmatic turn. mediated communication. language-game. usage. simulacrum

Rozsah práce: 139017 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne ...

Jakub Fulín

Poděkování

Chtěl bych poděkovat svému vedoucímu, PhDr. Otakaru Šoltysovi, CSc především za možnost zpracování na první pohled neortodoxního a na druhý neobyčejně zábavného a zajímavého tématu a dále rovněž za důkladné a podnětné hovory, které jsme spolu k Wittgensteinovi a médiím vedli.

Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK
Teze MAGISTERSKÉ diplomové práce
TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT/KA:

Příjmení a jméno diplomantky/diplomanta: Fulín Jakub	Razítko podatelny:
Imatrikulační ročník diplomantky/diplomanta: 2012/2013	
E-mail diplomantky/diplomanta: fuji943@seznam.cz	
Studijní obor/forma studia: Žurnalistika/prezenční	
Předpokládaný název práce v češtině: Filosofická zkoumání Ludwiga Wittgensteina a ontologické a gnoseologické základy pro pragmatický obrat v teoretickém nazírání na mediální komunikaci	
Předpokládaný název práce v angličtině: Philosophical Investigations of Ludwig Wittgenstein and ontological and gnoseological foundation for pragmatic change in the theoretical approach to media communication	
Předpokládaný termín dokončení (semestr, akademický rok – vzor: ZS 2012/2013) (diplomovou práci je možné odevzdat <u>nejdříve</u> po dvou semestrech od schválení tezí) LS 2013/2014	
Charakteristika tématu a jeho dosavadní zpracování (max. 1800 znaků): L. Wittgenstein řešil logické základy komunikace již v Traktátu (<i>Tractatus Logico-Philosophicus</i>) proto, aby optimalizoval komunikaci a vyhnul se takovému komunikačnímu selhání, jakým byla první světová válka. Toto téma rozpracovával během svého působení v Oxfordu. Ve filozofických zkoumáních zpřesňuje a rozšiřuje zákonitosti, jež mají optimalizaci popsat a vysvětlit. Zavádí pojem a termín řečová hra. Je to pojem, který pozdní Wittgenstein zavádí pro lepší ilustraci toho, jak vzniká porozumění mezi účastníky komunikace. „Můžeme si také myslet, že celý proces používání slov ... je jednou z oněch her, pomocí nichž se děti učí své mateřské řeči. Hodlám tyto hry označovat jako „řečové hry“ a hovořit o nějaké primitivní řeči někdy jako o řečové hře. ...Jako „řečovou hru“ budu označovat také celek zahrnující řeč i činnosti, s nimiž je spjata” (Wittgenstein: <i>Filosofická zkoumání</i>). Mediální komunikace je prostředí, které respektuje jak logické zákonitosti komunikace, tak zejména zákonitosti sociálních norem, v nichž se mediální komunikace odehrává, tedy zákonitosti řečových her. Proto je třeba tento filozofický rámec s mediální komunikací propojit a ontologické a gnoseologické poznatky na mediální komunikaci vztáhnout.	
Předpokládaný cíl práce, případně formulace problému, výzkumné otázky nebo hypotézy (max. 1800 znaků): Wittgensteinem nabízený filozofický rámec, který je celosvětově uznávaný, otevírá řadu možností hlubšího pochopení, popisu a interpretace mediální komunikace. Práce se tedy bude zabývat mediální komunikací na takto definované filosofické úrovni. K tomu jí bude sloužit jednak <i>Tractatus Logico-Philosophicus</i> , ale	

hlavně *Philosophical Investigations* Ludwiga Wittgensteina, které reprezentují nepozitivistický obrat filozofie k jazyku a ke komunikaci. Práce se zaměří na analýzu Wittgensteinových poznatků ohledně jazyka, srozumitelnosti, významu, smyslu a následně tyto poznatky aplikuje na problém mediální komunikace.

Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu):

1. Úvod

- 1.1. Představení a charakteristika vědeckých osobností filozofických a mediálních
- 1.2. Charakterizování pojmového a terminologického aparátu, který obory sdílejí
- 1.3. Popis komunikace a komunikační události obecně a mediální komunikace zvlášť

2. Charakteristika Wittgensteinovy filosofie

- 2.1. Vědecký kontext
- 2.2. Pojetí řečové hry - stěžejní část práce

3. Wittgensteinovi vědečtí vrstevníci a odpůrci

- 3.1. Charakteristika jiných autorů z Oxfordu
- 3.2. Gellnerovy námitky a připomínky
- 3.3. Řečová hra a Eccova postmoderní sémiotika

4. Aplikace Wittgensteinových poznatků na mediální komunikaci

5. Srovnání Wittgensteinova přístupu s přístupy jiných autorů řešících problematiku řečových her v mediální komunikaci

6. Závěry

Vymezení podkladového materiálu (např. titul periodika a analyzované období):

Materiálem k mé diplomové práci budou zejména Wittgensteinovy knihy. Dále pak knihy jiných autorů a již obhájené závěrečné práce a vědecké články.

Metody (techniky) zpracování materiálu:

Materiál vzhledem k jeho povaze získám v knihkupectvích, knihovnách a internetových databázích, následně přečtu, promyslím a zpracuji.

Základní literatura (nejméně 5 nejdůležitějších titulů k tématu a metodě jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2-5 řádků):

Wittgenstein, L.: *Tractatus Logico-Philosophicus*. Stěžejní dílo raného Wittgensteina, ve kterém je vyčerpavě pojednáváno o ontologii světa. Zásadní premisou spisu je, že všechny smysluplné relevantní problémy se dají vyřešit analýzou jazyka (v intenci teze: "hranice mého jazyka jsou hranicemi mého světa"). Spis dále negativně poukazuje na záležitosti etiky, o kterých se přesně vyjádřit nedovede. ("Co se dá říci, to se dá říci přesně" a "O čem nelze mluvit, o tom se musí mlčet")

Wittgenstein, L.: *Filosofická zkoumání*. Dílo pozdního Wittgensteina, které se kriticky vymezuje proti pozitivistickému Traktátu a místo jasného rozdělení na srozumitelné a nesrozumitelné, respektive smysluplné a nesmyslné se k otázce srozumitelnosti staví jako k něčemu mnohem problematičtějšímu a hlavně nabízí pojem tzv. řečové hry.

Eco, U.: *Jak napsat diplomovou práci*. Příručka slavného sémiotika k postupu psaní závěrečných prací i přes svou neaktuálnost stále poskytuje magistrantovi užitečné rady.

Kořátko, P.: *Význam a komunikace*. Český filosof a spisovatel se v této publikaci zabývá zejména teorií významu. „Budu spokojen, když se mi podaří přispět k objasnění té podivuhodné skutečnosti, že nějaký smyslově vnímatelný akt, například vyslovení věty „Prší“, může být za jistých okolností tvrzením, že prší“ (Kořátko, P.: *Význam a komunikace*).

Barthes, R.: *Mytologie*. Asi nejznámější dílo marxisticky orientovaného sémiologa a filologa, ve kterém se autor zabývá mýtem, tedy takovým druhem promluvy, který obsahuje alespoň sekundární formu narace. Krátce: Barthes využívá Saussurovy pojmy označujícího, označovaného a znaku a aplikací Hegelovy dialektické metody pak ukazuje, jak může text obsahovat až několik vrstev narace.

Eco, U.: *Teorie sémiotiky*. Podle autora se jedná o knihu obsahující úvodní a základní poznatky studia sémiotiky, kterou chápe v širších souvislostech, především jako ekvivalent kulturní antropologie. Znak potom jako základní prvek lidské komunikace, a tedy kultury.

Gellner, Ernest: *Jazyk a samota. Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema*. Pražský německý filosof, antropolog a sociolog ve své knize mimo jiné shrnuje svou kritiku dvou Wittgensteinových filosofii, kterou zakládá zejména na Wittgensteinově zázemí Vídně konce století a posledních let habsburské monarchie.

Kořátko, P.: *Wittgenstein a karteziánský subjekt*. In: *Filosofický časopis* 40, 1992, č. 3, s. 435-456. Článek českého filosofa k Wittgensteinově filozofii jazyka, analýze vztahu jazyka a světa., karteziánství, přirozeným jazykům a pozitivismu.

Diplomové a disertační práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let)

Beran, O.: *Jazyk a individualita. Několik poznámek ke srovnání Wittgensteina s Husserlem a Heideggerem*. Disertační práce, FF UK, UFAR, obhajoba: 11.09.2008

Fořtová, Z.: *Nezávislost elementárních vět u raného Wittgensteina*. Diplomová práce, FF UK, UFAR, obhajoba: 21.06.2012

Josisová, P.: *Wittgenstein, etika a etické vyjádření*. Bakalářská práce, FF UK, UFAR, obhajoba: 13.09.2012

Klapilová, A.: *Problematika jazykových her v filosofii L. Wittgensteina*. Bakalářská práce, PF UK, KOVF, obhajoba: 10.09.2012

K filozofii jazyka - Ludwig Wittgenstein: Tractatus Logico-Philosophicus. Bakalářská práce, PF UK, KG, obhajoba: 14.09.2011

Došek, T.: *Jazykové hry a životní forma ve filosofii Ludwiga Wittgensteina*, Bakalářská práce, FF MU, 2008.

Datum / Podpis studenta/ky

.....

TUTO ČÁST VYPLŇUJE PEDAGOG/PEDAGOŽKA:

Doporučení k tématu, struktuře a technice zpracování materiálu:

Případné doporučení dalších titulů literatury předepsané ke zpracování tématu:
Potvrzuji, že výše uvedené teze jsem s jejich autorem/kou konzultoval(a) a že téma odpovídá mému oborovému zaměření a oblasti odborné práce, kterou na FSV UK vykonávám.

Souhlasím s tím, že budu vedoucí(m) této práce.

**Příjmení a jméno pedagožky/pedagoga
pedagožky/pedagoga**

.....
Datum / Podpis

TEZE JE NUTNO ODEVZDAT **VYTIŠTĚNÉ, PODEPSANÉ** A VE **DVOU** VYHOTOVENÍCH DO TERMÍNU UVEDENÉHO V HARMONOGRAMU PŘÍSLUŠNÉHO AKADEMICKÉHO ROKU, A TO PROSTŘEDNICTVÍM PODATELNY FSV UK. PŘIJATÉ TEZE JE NUTNÉ SI **VYZVEDNOUT** V SEKRETARIÁTU PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY A **NECHAT VEVÁZAT** DO OBOU VÝTISKŮ DIPLOMOVÉ PRÁCE.

TEZE NA IKSŽ SCHVALUJE VEDOUcí PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY.

OBSAH

ÚVOD.....	2
1. POZNATKY Z MEDIÁLNÍCH STUDIÍ	3
1.1 PŘEDSTAVENÍ A CHARAKTERISTIKA VĚDECKÝCH OSOBNOSTÍ FILOSOFICKÝCH A MEDIÁLNÍCH	3
1.1.1 <i>Stuart Hall</i>	3
1.1.2 <i>Harold Innis a Marshall McLuhan</i>	4
1.2. POPIS KOMUNIKACE A KOMUNIKAČNÍ UDÁLOSTI OBECNĚ A MEDIÁLNÍ KOMUNIKACE ZVLÁŠTĚ	6
2. CHARAKTERISTIKA WITTGENSTEINOVY FILOSOFIE.....	9
2.1. VĚDECKÝ KONTEXT	9
2.1.1. <i>Raný Wittgenstein – Tractatus logico-philosophicus</i>	11
2.2. POJETÍ ŘEČOVÉ HRY – POZDNÍ WITTGENSTEIN	14
3. GELLNEROVY NÁMITKY A PŘIPOMÍNKY	21
4. APLIKACE WITTGENSTEINOVÝCH POZNATKŮ NA MEDIÁLNÍ KOMUNIKACI.....	26
4.1. ČASTOST VÝSKYTU JAKO KRITÉRIUM; PŘÍPUSTNOST JEN JEDNOHO SMYSLU.....	27
4.2. UZAVŘENOST ŘEČOVÉ HRY	28
4.2.1. <i>Pseudo-událost, hyperrealita a simulakrum</i>	31
4.3. STEJNOST V ÚSUDKU	33
4.4. AKTÉŘI MEDIÁLNÍ KOMUNIKACE (TVŮRCI A PUBLIKUM)	34
5. SROVNÁNÍ WITTGENSTEINOVA PŘÍSTUPU S PŘÍSTUPY JINÝCH AUTORŮ; NÁMITKY VŮČI UZAVŘENOSTI MEDIÁLNÍ KOMUNIKACE JAKOŽTO ŘEČOVÉ HRY	37
5.1. POLYSÉMIE A INTERTEXTUALITA JOHNA FISKA.....	37
5.2. POSTMODERNÍ SÉMIOTIKA A OTEVŘENÝ TEXT UMBERTA ECA	39
ZÁVĚR	44
SUMMARY	48
POUŽITÉ ZDROJE	50
LITERATURA:	50
ČLÁNKY:.....	51
ZÁVĚREČNÉ PRÁCE:	52
ZÁKONY:.....	52

Úvod

Hlavní intencí této práce je charakterizovat jistou část myšlení Ludwiga Wittgensteina a pomocí těchto poznatků potom popsat mediální komunikaci. Takový cíl je nepochybně zvláštní (už jenom proto, že se Wittgenstein teoretickými úvahami o mediální komunikaci nikdy nezabýval), nicméně se domnívám, že je současně legitimní. Wittgensteinovy poznatky, které jsou zaměřeny převážně na analýzu jazyka, je totiž logicky možno aplikovat i na procesy, které jsou konkrétnějšího druhu, a tedy jazyk ke svému bytí potřebují.

Nejdůležitějším nástrojem mé analýzy a deskripce bude filosofický konstrukt Wittgensteinem označovaný jako *řečová hra*. Jeho podrobný popis je v části 2. 2., zde pouze poznamenám, že se jedná o možný způsob interpretace veškerých komunikačních (a někdy i jiných) událostí, o nichž se rozhodne, že jsou její součástí. Jedná se o systém pragmaticky vysvětlitelných činností (zejména komunikačních), které získávají význam a smysl právě v rámci tohoto jakéhosi polouzavřeného interpretačního rámce se specifickými pravidly, který Wittgenstein nazývá řečová (jazyková) hra.

Řečových her existuje celá řada. Jejich existence pramení z konsensu komunikačních partnerů, kteří je užívají. Řečová hra je svébytnou entitou – je tím, co zajišťuje srozumitelnost aktérů v mediální komunikaci

1. Poznatky z mediálních studií

1.1 Představení a charakteristika vědeckých osobností filosofických a mediálních

1.1.1 Stuart Hall

Stuart Hall byl představitelem tzv. Birminghamské školy a kulturních studií. Mezi jeho nejznámější myšlenky ohledně médií patří tzv. Teorie zakódování a dekodování. Premisou této myšlenky je, že význam textu (či jiného mediálního sdělení) není stejný po celý proces komunikace. Hall rozlišuje *význam, který textu dá tvůrce* v procesu zakódování od *významu, který vzniká v interpretaci* členem publika. To neznamená, že by oba významy spolu vzájemně nesouvisely, spíš že nejsou totožné. Význam recipienta se nemůže od významu tvůrce lišit příliš (je velmi málo pravděpodobné, že by si statisticky významná část publika při sledování televizní zprávy o růstu ceny akcií ČEZu asociovala žirafy), nicméně recipient má určitou svobodu, jak s textem naložit. Hall navrhuje 3 základní možnosti interpretace: 1. dekodování podle *dominantního kódu* (kdy recipient převezme význam tvůrce zprávy), 2. dekodování podle *dohodnutého kódu* (kdy recipient v zásadě souhlasí s tvůrcem sdělení, avšak vymezuje se v dílčích faktorech), 3. dekodování podle *opozičního kódu* (kdy recipient dekoduje sdělení v *protikladu*, ke sdělení, které bylo zamýšleno autorem).

Tím se vlastně ukazuje jedna z premis Stuarta Halla a sice to, že nevěří v adekvátní teorii pravdy. Pravda podle Halla není objektivní, média nedělají pouze to, že by „popisovaly realitu“. Způsob, jakým Hall přemýšlí o interpretaci, nám ukazuje, že je přesvědčen, že média spíš nějakou formu reality (spolu)vytváří. Není tedy správné posuzovat sdělení podle jeho vztahu k realitě, jelikož takový vztah není často snadné nalézt. Je mnohem užitečnější zkoumat jeho vliv na publikum. „*the event must become a „story“ before it can become a communicative event*“ (Hall, 1980 – cit. dle Street, 2001, s. 31). Tento postoj není *příliš* odlišný od postoje pozdního Wittgensteina (jak uvidíme dále). Média nepopisují realitu, média sdělují příběhy. Mediální pravda nespočívá v souladu výpovědi se jsoincem, ale v úspěšnosti s jakou je schopna přesvědčit relevantní množství publika, že *stojí za to je konzumovat*. Pravda spočívá

v úspěšnosti komunikace, nikoli v přesnosti popisu. „True“ means credible, or at least capable of winning credibility as a statement of fact²“ (Hall, 1982, – cit. dle Street, s. 244). Řečeno s Nietzsche – není důležité, co je pravdivé, ale co se věří, že je pravdivé. Masová média dále podle Halla podporují konsensus mezi různými, neslučitelnými publiky tím, že homogenizují komunikaci. Stručně řečeno – média něco sdělují a člověk jejich sdělení interpretuje způsobem, který mu vyhovuje – od absolutního přitakání, přes omezený souhlas po negativní vymezení.

Existuje podobnost mezi Hallovým pojetím mediální komunikace a Wittgensteinovou filosofií. Ta spočívá zejména v podobnosti přístupu ke komunikaci obou myslitelů a bude zřejmá poté, co vyložím Wittgensteinovo pojetí řečové hry a krátce pojednám o Johnu Fiskovi.

1.1.2. Harold Innis a Marshall McLuhan

Harold Innis je zakladatelem tzv. Torontské školy úvah o médiích. Jeho přístup je McQuailem označován jako „technologický determinismus“ (viz McQuail, 2007 s. 109). Jádrem Innisových úvah je přesvědčení, že uspořádání společnosti a jeho změny jsou zapříčiněny zejména technologiemi, které daná společnost či kultura používá ke komunikaci. Komunikační prostředky (média) mají dle Innise vliv na rozdělení moci (možnosti omezování vzdělanosti před vynálezem abecedy etc.). V této intenci Innis dělí společnosti dle užívaných médií na buď stabilní v čase (např. starověký Egypt – hieroglyfické písmo a nepadně vytvořený kamenný dokument), nebo úspěšné v prostorové expansi (jako starověký Řím a jeho variabilní latinská abeceda, pomocí které se dá malým množstvím znaků vyjádřit velké množství významů spolu s snadno zhotovitelnými pergamenovými dokumenty, které nejsou příliš trvanlivé). Innisova originalita tak spočívala právě v tom, že porovnal různá společenská uspořádání s různými druhy médií bez ohledu na mediální obsah. *„Jeho teorie „předpojatost“ (bias) komunikace ... spočívá v tom, že různá média preferují různé uspořádání politické moci...“* (Thompson, 2004, s. 11).

Na Innise navazuje jeho žák, Marshall McLuhan. I on je představitelem technologického determinismu. Způsob komunikace společnosti v očích Torontské

---

¹ „Událost se musí nejdříve stát „příběhem“, než ji bude možné sdělit v procesu komunikace.“

² „Pravdivý“ znamená věrohodný nebo alespoň schopný získat věrohodnost jakožto vyjádření skutečnosti“

školy ovlivňuje charakter jejích institucí. Není snadné popsat McLuhanovy myšlenky na několika řádcích. Jeho východiskem je, že *média* (v nejširším smyslu tohoto slova) jsou nástroji tzv. *extenze člověka*. McLuhan je ve své ontologii radikálním empirikem, které považuje za podstatu člověka (vědomí) soubor interpretovaných vjemů. Média člověku zprostředkovávají vjemy další, které by bez nich nezískal, *rozšiřují tak jeho vědomí*. A právě podle toho, jaké smysly která společnost rozšiřuje, se formuje její objektivní struktura. McLuhan například dokonce dělí soudobé národní kultury podle jejich zvyku používat častěji ten který smysl (a označuje tak některé kultury jako *orální*, jiné jako *vizuální*³). Při popisu soudobé globalizující se kultury připisuje *homogenizaci* kultury západní tendenci k literatuře. Kniha a ostatní tiskoviny jsou tedy například médii, které vede k uniformitě kvůli snadnosti, se kterou dovedou předávat sdělení. (srv. McLuhan, 2011, s. 104 – 105).

Pravděpodobně jeho nejznámější myšlenkou (možná kromě pojmu *globální vesnice*) je McLuhanovo rozdělení médií na *horká* a *chladná*. Horká média rozšiřují jeden smysl do značné míry, zatímco chladná rozšiřují více smyslů v menší míře extenze. „*Horké médium je extenzí jediného smyslu pomocí „vysoké definice“*. *Vysoká definice je stav naplněnosti daty. Fotografie je vizuálně „vysokodefiniční“*. *Karikatura je „nízkodefiniční“*“ ... *Pro horká média je ... charakteristická nízká míra participace, zatímco chladná média vedou posluchače k vysoké míře participace a doplnění*“ (McLuhan, 2011, s. 36). Ve skutečnosti se nejedná o protikladné kategorie ale spíše o škálu, na kterou je možné každé médium zařadit. Televize jakožto relativně chladné médium (využívá sluch i zrak relativně širokým způsobem) tak nedovede v McLuhanově argumentaci kvůli vysoké míře participace, kterou vzbuzuje, publikum aktivizovat tak dobře jako horký tisk. „*Právě mimořádná míra participace diváků vysvětluje, proč si televizní médium s aktuálními problémy nedovede poradit*“ (McLuhan, 2011, s. 322). Torontská škola⁴ se nicméně Wittgensteinově způsobu myšlení na rozdíl od přístupu Stuarta Halla příliš nepodobá.

---

3 Národy a nacionalismus rovněž kupříkladu vysvětluje přes technologii komunikace. Jsou výsledkem stejného procesu homogenizace, jako soudobá globalizující se kultura, který byl způsoben rozšířením tištěného slova. „*V sociálním ohledu přinesla typografická extenze člověka nacionalismus, industrialismus, masové trhy, univerzální gramotnost a vzdělání*“ (McLuhan, 2011, s. 185). Rusko a Afrika - pro zajímavost - jsou dle McLuhana *ještě* orálními kulturami. Jinými slovy - jejich společenské uspořádání má blíže ke *Gemeinschaft* než západní společnost.

4 Frankfurtská už vůbec ne.

1.2. Popis komunikace a komunikační události obecně a mediální komunikace zvlášť

Mediální teoretik Denis McQuail rozlišuje tři pojetí „komunikace“: 1. komunikace jako působení na ostatní ve formě akce; 2. vztahování se k ostatním ve formě reakce; 3. sdílení významů s ostatními ve formě sociální interakce. Jak uvidíme později, tak všechna tato pojetí jsou víceméně komplementární k Wittgensteinově řečové hře. K tomu, co je to komunikace obecně se vyjádřilo bezpočet lidí. Definice komunikace jsou v mediálních slovnících desítky, ne-li stovky. Většinou se shodují v tom, že „klasickou“ komunikaci považují za proces přenosu informace či myšlenky pomocí nějakého kódu (jazyka) od tvůrce sdělení k příjemci. Ten sdělení dekóduje v myšlenku, nějak ji zpracuje a zopakuje proces druhým směrem. V celý proces samozřejmě nemusí fungovat přesně tak, jak si účastníci komunikace představují a někdy dochází k znekválnění přenosu informace (tzv. šumu). V konkrétnějších aspektech se mohou různé definice lišit⁵. Tyto odlišnosti nás nicméně nebudou zajímat, můžeme si zde však pro zajímavost povšimnout toho, co mají podle společného: sice, že komunikace je nějakým dějem (predikát), má svého tvůrce, či komunikátora (subjekt) a příjemce (objekt). Tímto zjednodušením vidíme, že v zásadě kopírují strukturu holé věty⁶. Novější postoje někdy (zvlášť pokud mluví o tzv. síťových médiích) subjekt od objektu nerozlišují a navzájem je zaměňují. Takové pojetí je řečové hře, jak uvidíme, mnohem podobnější. Pokud vedou úvahy teoretiků ještě o trochu dále, zpravidla přiřazují komunikaci nějaký účel. Ten může být persvazivní, případně může mít i jiné funkce, jak uvidíme dále.

Mediální komunikace je potom takový druh lidské interakce, který spočívá ve výměně sdělení mezi komunikačními partnery pomocí zprostředkovatele (i. e. média – něčeho, co je mezi nimi⁷). Většinou je mediální komunikace považována za proces, při kterém dochází k přenosu nějakého sdělení (signálu⁸). Většina odborníků se shodne na tom, že komunikační událost nějak souvisí se světem (i. e. tím, co je mimo komunikaci). (Mediální) komunikace nějak o světě vypovídá nebo jej dokonce

---

5 Zde je samozřejmě naznačena komunikace v tzv. „přenosovém modelu“. O ostatních viz dále.

6 Tento drobný přesah do analytické filosofie bude užitečné mít na paměti při porozumění Wittgensteinovu pojetí.

7 Gramaticky správnější by bylo, domnívám se, používat na místo slova „mediální“, pro označení tohoto druhu komunikace slovo „mediované“. Budu se nicméně držet zažitě verze.

8 Rovněž bývá toto „sdělení“, respektive obsah komunikace redukováno na tzv. „informaci“.

spoluvytváří. Jak uvidíme později, Wittgensteinovo pojetí naprosto není v tomto ohledu takhle jednoduché.

Existuje množství postojů k tomu, jak mediální komunikace probíhá, respektive jaké cíle či účely komunikace má. Například Denis McQuail (*Úvod do teorie masové komunikace*) charakterizuje čtyři druhy modelů masové/mediální komunikace⁹:

1. Přenosové modely, které pokládají za nejpodstatnější část komunikace přenos informace a většinou analyzují složky komunikace přesně v souladu s gramatickými zákonitostmi našich indoevropských jazyků a definují tak například „podavatele sdělení“ (tedy subjekt) „příjemce“ (objekt), samotné „sdělení“ (predikát) a zpravidla také další složky. Jednodušší (starší) přenosové modely si představují mediální komunikaci jako lineárně probíhající proces, novější se vůči linearitě někdy vymezují a přidávají k popisu komunikace další složky (*výběr obsahu sdělení* etc.).

2. Rituálový čili výrazový model kritizuje neschopnost přenosových modelů zachytit jisté skutečnosti, které nejsou popsitelné jejich atomisticko individualistickým slovníkem a zaměřuje se na ozřejmení těch částí komunikace, které souvisí spíše s psychologicko-spoolečenským zakotvením účastníků komunikace. Rituálové pojetí se nezaměřuje na přenos informace, ale na to jak komunikace souvisí s udržením a vývojem společenských vztahů. Soustřeďuje se na reprezentaci nadindividuálních přesvědčení (srv. McQuail, 2007, s. 73). Navíc tento model zdůrazňuje důležitost jakýchsi per se neúčelových, konzervativně chápaných *rituálů* (topoi jednání, s nějakou mírou závaznosti), které mají (samozřejmě spolu s obsahem sdělení) rovněž podstatný smysl, podle McQuiala (většinou) spočívající ve sjednocení veřejnosti (publika) v jejich hodnotách či postojích.

3. Propagační model chápe média primárně jakožto aktéry ekonomického prostředí, kteří chtějí zejména posílit moc svého působení a stejně jako všichni aktéři trhu dosáhnout finančního zisku. V mediálním prostředí se takovýchto cílů dosahuje podle modelu hlavně tzv. *propagací* – snahou upoutat na sebe pozornost. Podle propagačního modelu jsou tak všechny charakteristiky komunikace, kromě té propagační, podružné.

4. Příjmový model ze všech uvedených modelů nejvíce s zohledňuje rozdíly mezi publiky. Zdůrazňuje, že publikum si interpretuje sdělení poskytované komunikací

do značné míry způsobem, který pramení z jeho kulturní odlišnosti. Podle Stuarda Halla existují tzv. *významové struktury*, jakési formy komunikace, které mají zásadní vliv na její podobu. Tvůrci mediální komunikace kódují sdělení podle některé z aktuálně dominantních významových struktur (například televizních žánrů). Obdobně příjemci mediální komunikace sdělení interpretují pomocí svých významových struktur. Publika je tak vždy více druhů než tvůrců a jejich interpretace sdělení zpravidla bývá kvůli významovým strukturám (alespoň trochu) jiná, než interpretace tvůrců, resp. *kulturně jiného publika* (srv. McQuail, 2007, s. 72 – 77).

Wittgensteinovo pojetí komunikace jakožto řečové hry v sobě dozajista nese prvky rituálového a příjmového modelu. Tím nemá být řečeno, že by Wittgenstein explicitně zastával některý z nich, pouze že jsou si tyto koncepce podobné.

V rámci mediálních studií se často vede diskuze o tom, jakou moc nad svými příjemci mediální sdělení (případě média samotná) mají. Dnes převládá tzv. model „dohodnutého vlivu médií“. Po sta letech debaty ohledně možnosti médií ovlivňovat chování a myšlenky svých publik dnes většina konformních mediálních teoretiků věří, že média *nějakou* moc nad recipienty mají, tato moc však je relativně menší než jak se věřilo v minulosti. Hlavní a nejdůležitější složka moci, kterou média mají (jak se věří) je to, že nastolují témata a interpretační rámce (tzv. agenda setting). Divák či čtenář má možnost se sdělením nesouhlasit (nebo souhlasit a vše mezi tím), avšak je nucen se s mediálním sdělením *nějak* vypořádat. V souvislosti s omezenými zdroji, kterými každý disponuje, jej média zároveň omezují v původních myšlenkách do té míry, v jaké je on sám členem jejich publika. „Podle nové [tedy této] teorie spočívá nejvýznamnější účinek médií v konstruování významů a v systematickém nabízení těchto významů publiku“ (McQuail, 2007, s. 363). Wittgenstein o moci médií neříká vůbec nic, nicméně je v souladu s jeho pojetím řečové hry považovat agenda setting za její přirozenou součást.

---

9 Ad hoc směřuji pojmy „masové komunikace“ a „mediální komunikace“, jelikož to intence McQuailovy terminologie umožňuje.

2. Charakteristika Wittgensteinovy filosofie

2.1. Vědecký kontext

Ludwig Wittgenstein je představitelem analytické filosofie dvacátého století. Wittgensteinovo myšlení podleho, ostatně jako myšlení mnoha jiných autorů, v průběhu času jistému vývoji a změně. Co je však pro Wittgensteina charakteristické, je že se v jeho vývoji dají nalézt právě dvě snadno identifikovatelná období. Je proto možné říci, že Wittgensteinovy filosofie jsou ve skutečnosti dvě¹⁰. Vzhledem k snadné oddělitelnosti obou filosofí (mezi jejich publikováním i tvorbou uplynulo dost času) budu první z nich označovat jako *ranou*, druhou jako *pozdní*. Mimo jiné také ukážu, v čem se liší a v čem jsou si podobné.

Raný Wittgenstein je ovlivněn neopozitivismem. Pozitivismus je nepřilíš originální filosofický postoj, za jehož moderního zakladatele dnes bývá většinou považován Auguste Comte. Hlavní tezí pozitivismu je, že považuje za relevantní jenom takové poznatky, které mají *pozitivní* charakter. Slovo „pozitivní“ zde však není myšleno v normativním významu, jak se dnes někdy nešťastně používá, ale ontologicky. Neodkazuje tedy k něčemu *co je dobré*, ale k něčemu, *co je*. Pozitivní jsou takové poznatky, které jsou dány nezprostředkovaně, tedy empiricky. Jen takové poznatky mají být podle pozitivistů považovány za platný základ filosofie či vědy. Tento postoj se ve filosofii vymezuje zejména proti metafyzické racionalitě například Kantově či Platónově (a odmítá „věc o sobě“, případně svět idejí, Descartovy substance etc.) a je možné jej považovat spíše za pokračovatele empirismu 18. století (např. Hume). Raní pozitivisté 18. a 19. století se zaměřují zejména na to, co lze (podle nich) objektivně a pozitivně poznat a změřit.

Na pozitivismus navazuje koncem 19. století filosofická škola, které se říká neopozitivismus (nebo novopozitivismus, či logický pozitivismus). Členové této školy se vyznačují tím, že se vymezují vůči metafyzice předešlých systémů a snaží se ve své filosofii o co nejpřesnější popis světa. Jednou z jejich premis je, že svět jak jej vnímáme či jsme schopni jej popisovat tak není objektivně daný, nýbrž jeho vlastnosti závisí na našich poznávacích metodách. Na rozdíl od metafyziků předchozích generací tak

---

¹⁰ To nutně neznamená, že by bylo jedno období, resp. jedna Wittgensteinova filosofie v rozporu s druhou, i když i takový postoj bývá samozřejmě zastáván.

neopozitivisté obracejí své soustředění i na způsob, jakým o světě vypovídáme. Z tohoto důvodu se zabývají logikou. Běžný jazyk, který užíváme například ke konverzaci se pod vlivem tohoto přesvědčení totiž zdá být příliš nedokonalý, aby bylo pomocí něj možno *přesně* popisovat svět. Logika oproti tomu umožňuje přesnost ve vyjadřování. Je exaktním jazykem, který vyhovuje pozitivistickému přístupu popisovat svět pomocí atomistických prvků, které se k sobě mají pomocí několika vztahů definovaných pravdivostně (například ve výrokové logice, i když neopozitivisté používají spíše složitější logické systémy, jako jsou logiky predikátové). V neopozitivistické tradici je tedy úkolem veškeré vědy (a tedy i filosofie) popisovat skutečnost, pro člověka co nejsrozumitelnějším a hlavně nejpřesnějším způsobem (nikoli tedy skrze náboženství, mýty ideje a jakékoli jiné metafory). (srv. Störig, 1991, s. 463).

Mezi hlavní představitele neopozitivismu patří především členové tzv. *Vídeňského kruhu* a zejména jeden jeho člen, Rudolf Carnap. Kruh byl aktivní především v letech 1929 – 1938. Centrem jejich zájmu je logika. Jedním z hlavních úkolů filosofie podle Carnapa je rozhodnout, jaké věty nemají smysl a těmi se nadále nezabývat. Věta má u Carnapa smysl, pouze pokud ji lze verifikovat – rozhodnout, jestli je pravdivá nebo nepravdivá. Smysl tak u Carnapa nemají věty, které obsahují pojem, jenž neodpovídá ničemu skutečnému (jako například všechny věty, ve kterých se vyskytuje slovo „bůh“). Dále nemají smysl věty, které nedodržují sémiotická pravidla jazyka, a to i pokud všechna jejich slova jsou buď platná (tedy mající význam), anebo dokonce i správně užitá syntakticky. Jako příklad nesmyslné věty tohoto druhu uvádí Störig Heideggerovo „Nic nicuje“ (srv. Störig, 1991, s. 471). Množina smysluplných oznamovacích vět tak u Carnapa odpovídá množině verifikovatelných oznamovacích vět.

Kromě tezí, tedy oznamovacích vět, které o něčem vypovídají, jazyk obsahuje ještě jiné druhy vět – například imperativy. Ty verifikovat obecně nelze, není k tomu ani důvod, nejsou totiž určeny ke kumulaci poznání. Sem patří všechny věty etiky.

Obecněji lze Carnapovi (a Vídeňskému kruhu) připsat zájem o jazyk a zejména s ohledem k vkusu pravidelnosti, logiky a jednoznačnosti. Jejich cílem je na filosofické úrovni vytyčit hranice toho, co lze poznat (pomocí nástrojů, které máme k dispozici) a tento poznatek potom dát k dispozici vědcům, kteří jej k poznávání využijí. Zkoumání světa samého není jedinou možností, jak dojít k poznatkům o něm.

Těmito gnoseologickými problémy se zabývá i Wittgenstein. Někdy bývá mezi neopozitivisty rovněž zařazován (zejména ve svém raném období), každopádně byl neopozitivisty ve svém vývoji ovlivněn. Obecněji je možné říci, že jak neopozitivisté, tak Wittgenstein patří mezi tzv. analytické filosofy¹¹. Analytičtí filosofové považují *jazyk* za předmět filosofie. Na rozdíl od většiny předchozích myslitelů, kteří pomocí jazyka „pouze“ vyjadřovali své myšlenky, Wittgenstein a neopozitivisté považují samotný jazyk za věc hodnou zkoumání. Dozvědět se, jak funguje svět, můžeme podle analytických filosofů i tak, že budeme zkoumat jazyk, který o světě vypovídá. To souvisí u Wittgensteina s přesvědčením, že většina filosofických problémů – ne-li úplně všechny – se dá vyřešit analýzou jazyka.

Úkol a cíl filosofie je u těchto analytických filosofů vůbec zvláštní. Podle Wittgensteina nemá filosofie nic vypovídat o světě (od toho jsou přírodní a jiné vědy), nýbrž má odstraňovat ze světa nedorozumění (které bylo například z části způsobeno předcházejícími filosofiemi). Úkol filosofie je tak veskrze negativní. Filosofie je u (zejména raného) Wittgensteina bořící *činností*, která poukazuje na nesmyslná vyjádření (typicky například když se někdo pokouší mluvit o něčem, o čem to nejde).

2. 1. 1. Raný Wittgenstein – *Tractatus logico-philosophicus*

Pojem řečové hry, který je hlavním tématem této práce, pochází z Wittgensteinovy pozdní filosofie. Abych nicméně ukázal, jak k řečové hře Wittgenstein ve svém myšlenkovém vývoji došel, nejdříve stručně charakterizuji jeho filosofii ranou, tedy tu, která je ovlivněna neopozitivismem.

Tractatus logico-philosophicus (dále Traktát) je hutná krátká knížka, jež obsahuje většinu Wittgensteinovy nauky, kterou ztotožňujeme s jeho raným obdobím. Podle ní je jazyk souhrnem vět (Wittgenstein, 1993a, teze 4.001). Jednoduchá (elementární) věta má formu predikátu a subjektu, složitější obsahuje další větné členy. Smysluplná, oznamovací věta (výpověď v jazyce) má hlavně popisovat svět. Cílem Traktátu je však vytyčit hranice myšlení¹². Podle ní se *svět skládá z faktů* (Wittgenstein, 1993a, teze 1.1 – 1.2). Z těchto faktů si děláme tzv. *obrazy* (Wittgenstein, 1993a, teze 2.1) a těmito obrazy jsou naše *myšlenky* (Wittgenstein, 1993a, teze 3). Myšlenky potom

---

11 Analytická filosofie je spolu s Fenomenologií jednou z hlavních filosofických škol rozvíjených i v současné době.

12 Nebo přesněji: výrazu myšlenek.

vyjadřujeme v *jazyce* pomocí *vět* (Wittgenstein, 1993a, teze 4). *Myšlení, jazyk a svět* tak spolu bytostně souvisí – to, co si myslíme či říkáme je nutně zároveň součástí světa¹³ a rovněž, každý fakt je možné myslet a hlavně vyslovit v *jazyce*. Navíc *myšlenky, věty* i *fakty* mají něco bytostně společného – totiž *formu* (Wittgenstein, 1993a, teze 2.2 – 2.22; 3.2 – 3.221). Forma je něco, co nemůže obraz zobrazit, ale co je u něj vždy přítomné a co umožňuje právě zobrazovací schopnost obrazu (Wittgenstein, 1993a, teze 2.17 – 2.172). To znamená, že gramatika našeho jazyka je zároveň gramatikou našeho myšlení a gramatikou našeho světa. Proto je možné analýzou jazyka dospět k poznatkům o myšlení a světě.

Za tímto účelem je však možné zkoumat pouze takové výpovědi, které mají význam a smysl. Pouze smysluplná věta je myšlenkou (Wittgenstein, 1993a, teze 4). V jazyku se totiž může vyskytnout i mnoho nesmyslů. Například výrazu „sjkascjkn“ v našem jazyce není přiřazen význam, a proto nemá smysl a korespondující fakt. Význam je výrazům (jménům) přiřazen pouze v rámci věty a věta je jedinou entitou, která může mít smysl (Wittgenstein, 1993a, teze 3.3). Nahodilý shluk písmen však není jediným druhem nesmyslu. Nějaký znak (slovo) například může být potenciálně užito k označení různých faktů (třeba slovo „koruna“ v češtině), a právě proto má význam až v rámci věty. Co přesně označuje se totiž dá poznat pouze ze způsobu použití znaku¹⁴. Dále může být věta nesprávně gramaticky utvořena (e. g. „Petr jezdí na jí prasátkem“). Pokud je tomu tak, nemůžeme nikdy s jistotou vědět, jaký je (či měl být zamýšlený) význam věty, a to i pokud mají všechna její slova význam. Ta věta je prostě nesmyslná.

Pokud bychom tedy pomocí filosofie úspěšně odstranili z jazyka nesmyslné věty, našli bychom hranici jazyka a tedy i světa. To je přesně to, o co Wittgensteinovi v Traktátu jde – nalézt hranici jazyka a tedy smyslu. Jak píše v předmluvě, vytyčit hranici myšlení však není úplně snadné, jelikož bychom se museli pohybovat po obou stranách této hranice, a to není možné. Jelikož se jedná o hranici myšlení, jsme nuceni zůstat pouze na jedné její straně – straně jazyka. Proto je raný Wittgenstein přesvědčen, že je nucen použít metodu poukazování na nesmyslné věty. Nesmysl se nedá myslet, nesmyslná věta se však dá vyslovit. A jelikož raný Wittgenstein ztotožňuje smysluplnou

---

¹³ Mám na mysli v metafyzickém smyslu, nikoli pouze banálně eo ipso myšlením či mluvením.

¹⁴ „Abychom ve znaku rozpoznali symbol, musíme sledovat jeho použití“ Wittgenstein, 1993a, teze 3.326. Už raný Wittgenstein chápe *význam* takto pragmaticky. Zde se dá vidět jistá kontinuita ve Wittgensteinově myšlení, jelikož způsob použití se jako důležité téma objevuje ve Filosofických zkoumáních.

větu s myšlenkou, může takto „oklikou“ vytyčit hranice myšlení (z obou stran) tím, že vytyčí hranice jazyku¹⁵.

V předmluvě k Traktátu dále uvádí, že „Celý její [knihy – Traktátu] smysl by se dal shrnout asi takto: Co se vůbec dá říci, dá se říci jasně; a o čem nelze mluvit, k tomu se musí mlčet“ (Wittgenstein, 1993a, teze, Předmluva)¹⁶.

Celý Traktát působí dojmem, že co se dá říct, dá se říct přesně¹⁷. Jeho smyslem je poukázat na nesmyslné věty (i. e. věty obsahující nesmyslná jména/pojmy nebo věty nesprávně gramaticky formulované) a dát najevo, že ten, kdo je používá, neříká nic smysluplného. Wittgenstein tak při důkladné aplikaci filosofie nepřipouští žádnou nejasnost. Všechny vědecké problémy se dají (alespoň hypoteticky) vyřešit vědou (čímž nemá být nutně řečeno, že by to bylo žádoucí). Důležité je, že pokud někomu něco není jasné, a zároveň ví, co to je, je možné mu to vysvětlit: „Dá-li se nějaká otázka položit, lze na ni také odpovědět“ (Wittgenstein, 1993a, teze 6.5). Některé věci jsou však nesdělitelné, a proto nesmyslné a nemyslitelné. „*Správnou metodou filosofie by vlastně bylo: neříkat nic, než to, co se říci dá, tedy věty přírodovědy – tedy cosi, co nemá s filosofií nic do činění – a kdyby pak chtěl někdo říci něco metafyzického, upozornit ho, že jistým znakům ve svých větách nedal význam*“ (Wittgenstein, 1993a, teze 6.53)¹⁸.

---

15 Srů. Josisová, 2012. s. 26 – 29.

16 Jen na okraj – to nemá znamenat, že to, o čem se nedá mluvit, nemá žádnou hodnotu. Existují interpretace Wittgensteina, podle kterých je právě to nevyslovitelné, tím, o co mu šlo. To, že používá pozitivistickou metodu, nutně neznamená, že sdílí s pozitivisty přesvědčení o relativní hodnotě pozitivně vyjádřitelného. Sám Wittgenstein nám poskytuje vodítko, které poskytuje dobrý důvod myslet si, že považuje za hodnotné právě to, co pozitivně vyjádřené není. V dopise Ludwigu von Fickerovi Wittgenstein nabízí jakýsi návod pro četbu Traktátu. Mimo jiné píše: „*I wanted to write that my work consists of two parts: of the one which is here, and of everything which I have not written. And precisely this second part is the important one. For the Ethical is delimited from within, as it were, by my book; and I'm convinced that, strictly speaking, it can ONLY be delimited by this way*” nebo česky: „*Chtěl jsem napsat, že se mé dílo skládá ze dvou částí: z té, která je zde, a ze všeho toho, co jsem nenapsal. A právě tato druhá část je ta důležitá. Etično je mou knihou vymezeno zevnitř; a jsem přesvědčen, že, přísně vzato, může být vymezeno POUZE takto.*“ (Luckhardt, 1996, s. 94-95) Smyslem knihy, jak se zdá, je tak negativní vymezení etického, což je oblast, ke které se podle Wittgensteina nedá nic říct, a která se projevuje v činnosti subjektu. Což je nepochybně zajímavá informace, která domnívám se, kvůli své originalitě málokoho, kdo o ní neví, při četbě knihy napadne. Najednou se tak úkol filosofie zdá neskonale obtížným, jelikož lidé (a zvláště filosofové) věty o etice často vyslovují.

¹⁷ Viz jeho nezvyklou strukturu – číslování tezí v přísně logickém „stromě“ souvislostí, jeho úspornou formu, přesně vymezené významy pojmů etc. Ve formě Traktátu se tak projevuje názor raného Wittgensteina na smysl jazyka – co možná jasně přesně a stručně popisovat svět (fakta).

18 V díle je však možné nalézt jeden hlavní cíl – a sice požadavek na tvorbu dokonalejšího jazyka. Nikde není psáno, že zrovna náš jazyk je nejlepší možný a zdokonalením jazyka (nalezením nové lepší logické formy, nové gramatiky) bychom byli schopni lépe objasnit svět (srů. Beran, 2008, s. 114). To je další podobnost mezi raným Wittgensteinem a neopozitivisty. Možností konstrukce lepšího, umělého jazyka se zabýval i Carnap.

S napsáním Traktátu byl raný Wittgenstein jist, že pro filosofii udělal, co mohl, a všechny její možné problémy odsoudil k vyřešení.

2.2. Pojetí řečové hry – pozdní Wittgenstein

V předchozí podkapitole jsme viděli Wittgensteinovo rané stanovisko ohledně toho, jak vypadá, nebo ideálně má vypadat jazyk a řeč. Co vůbec lze říci, to lze říci jasně, srozumitelně, přesně a vyčerpavě. A pokud se někdo pokouší sdělit něco, co se sdělit nedá, nesetká se s úspěchem. Jakékoli nedorozumění – dle raného Wittgensteina může být způsobeno v zásadě pouze špatným používáním jazyka, nebo používáním špatného jazyka.

Postoj pozdního Wittgensteina je radikálně jiný. Pro něj neexistuje žádné normativně špatné či správné použití, kritériem je zde pouze porozumění, a tedy *úzus*. K porozumění výpovědi může totiž například dojít i v případě, když subjekt (mluvčí) nedodrжуje normativní pravidla řeči. Není přece udržitelná myšlenka, že pokud nějaká komunikační událost neprobíhá přesně podle kodifikovaných pravidel toho kterého systému znaků, pak to eo ipso znamená, že nemůže dojít k úspěšnému přenosu významu. Dokonce si lze snadno představit situace, za kterých je právě porušení normy nositelem významu, či jeho umožněním. Wittgenstein pozdního období tak říká, že abychom mohli sledovat význam jednotlivých výpovědí, musíme brát v úvahu jedinou věc, ze které se to dá poznat – a sice použití slov a ostatních prvků komunikace, které mohou nést význam¹⁹.

Pro tento (respektive každý konkrétní) způsob použití nositelů významu zavádí pozdní Wittgenstein (převážně ve své knize *Filosofická zkoumání*) pojem *řečová hra*²⁰.

---

19 Toto přesvědčení má rovněž vliv na způsob jakým jsou jeho texty z pozdního období psány. Wittgensteinův způsob vyjádření již není exaktní a stručný, nýbrž obsáhlý a metaforický. Pozdní Wittgenstein už nevěří na možnost přesného a za každých okolností jasného vyjádření (což je vidět například v rozhodnutí nepokoušet se o definici řečové hry – stěžejního termínu. „*Hovoříš o všech možných řečových hrách, ale nikde jsi neřekl, co je pro řečovou hru a tedy pro řeč podstatné ... Odpustil sis tedy právě tu část zkoumání, s kterou sis svého času nejvíc nalámal hlavu, tu totiž, která se týká obecné formy věty a řeči*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 65)). Wittgenstein opouští exaktní způsob vyjadřování z Traktátu a při popisu jazyka používá rozvolněnější způsob. Jeho pohled je nyní genetický, Wittgenstein jazyk (a jeho prvky) analyzuje z hlediska použití.

20 Řečová hra je komplexním termínem. Wittgenstein schválně nepodává obecnou definici řečové hry, jelikož je přesvědčen, že to není možné či alespoň poctivé a správné. „*Místo, abych udal něco, co je společné všemu, co označujeme jako řeč, říkám, že těmto jevům vůbec není společné cosi jediného, kvůli čemu pro ně používáme stejného slova, nýbrž že jsou si navzájem mnoha rozdílnými způsoby příbuzné*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 65). Proto nic, co o řečové hře řekneme není úplně a za každých okolností tak. Nebo jinak: každá definice či vysvětlení, o které se můžeme pokusit, bude tak spíš aproximací než definicí.

Řečová hra je činnost. Je označením pro rozmanité formy komunikace. Je systémem, který poskytuje jednotlivým sdělením význam²¹ a smysl. Každá řečová hra vyžaduje ke své existenci konsensus lidí, kteří ji hrají. Řečová hra se zpravidla skládá z použití různých pojmů v konkrétních významech a tyto významy pak mohou dát výpovědi v rámci řečové hry smysl. Řečová hra je výpovědí v jazyce (převážně mluveném, skládá se však i z činností dalších). Řečová hra je tak většinou použitím slov, frází a vět v konkrétních významech²².

Řečová hra má pravidla, podle kterých se „hraje“ (tedy pravidla, podle kterých specifická komunikace probíhá). Pravidla jsou určena konsensuálně (srv. Wittgenstein, 1993b, aforismus 355) a jsou něčím obecným (i. e. něčím, čím se neřídí pouze jeden člověk (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 199)). Tato pravidla však nemusejí (a většinou nejsou) být přesně a jednoznačně vymezena a ani není pravda, že by někdo musel znát předem všechna pravidla, aby mohl tuto řečovou hru hrát (jako lze hrát například šachy, aniž bychom museli znát rošádu). Pravidla mohou vymezovat některé aspekty hry a jiné ponechávat bez pravidel (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 81 – 83). Určité pojmenovávání je například výrazem pravidla určité řečové hry. Pravidla řečové hry mají mnoho funkcí: pomocí nich se hře učíme, ukazují nám, jakým způsobem se hra hraje, zajišťují, že je hra možná etc. Pravidlo v řečové hře je třeba brát spíš jako popis *použití* nějakého zvyku v řečové hře, než jako striktní nepřekročitelnou normu (i když si ovšem lze minimálně představit řečovou hru, která by byla na striktních pravidlech postavena – jako například pravidla stolování vysokých šlechticů). Pravidlo můžeme dále například vyzorovat, aniž bychom znali význam řečové hry (jako když poznáme, že spolu dva lidé, mluvící řečí, které nerozumíme, nesouhlasí) (srv. Wittgenstein, 1993b, aforismus 53 – 54). Pravidla rovněž většinou nevymezují hru celou. Řečová hra obvykle není exaktně ohraničena, nýbrž vyvíjí se v průběhu toho, jak ji lidé hrají. Pravidlo řečové hry se vlastně ustavuje samo četností použití nějakého znaku v konkrétním významu. Pravidlo řečové hry ani není ničím jiným. *„Kdyby to, co je pravidlem, bylo výjimkou, a to, co je výjimkou, se stalo pravidlem; nebo kdyby se oboje objevovalo přibližně stejně často – tak by naše normální řečové hry ztratily svůj smysl“*

---

²¹ Který už tedy není ve vztahu mezi slovem a věcí, jak tomu bylo v Traktátu.

²² To, že výpověď nemůže mít víc významů v rámci jedné řečové hry bude předmětem její kritiky v pasáži o otevřeném textu. Tato "totalita" řečové hry je však zároveň její předností, neboť ji poskytuje, pokud je chápána jako teorie, její explanační sílu.

(Wittgenstein, 1993b, aforismus 142). Pravidlo rovněž není možné použít pouze jednou (to by *nebylo pravidlem*, nemělo by svou sílu, nebylo by mu rozumět) „*Není, možné, aby se nějakým pravidlem řídil jedinkrát jen jeden člověk*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 199). Pravidlo je pravidlem proto, že je dodržováno opakovaně, je pravidlem proto, že vyjadřuje stereotyp jednání. Pokud se nějakým pravidlem přestaneme řídit, toto pravidlo přestává (ve Wittgensteinově pojetí) existovat.

Význam jakékoli sémantické jednotky (znaku)²³ je dán její pozicí a použitím v *řečové hře*. Nemá smysl hovořit u pozdního Wittgensteina o nějakém universálním významu, význam je vždy chápán v kontextu momentálního použití sémantické jednotky, která jej nese. „*Pro velkou třídu případů použití slova „význam“ ... lze toto slovo vysvětliti takto: Význam nějakého slova je způsob jeho použití v řeči. A význam nějakého jména se někdy vysvětluje tím, že se ukáže na jeho nositele*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 43). A jinde: *Význam slova je způsob jeho používání. Neboť je tím, co se učíme, když se slovo poprvé vtělí do našeho jazyka* (Wittgenstein, 2010, aforismus 61). Významu slova se učíme používáním slova (i. e. hraním řečové hry)²⁴. Neexistuje přesná a zároveň úplná definice významu nějakého slova, jelikož vysvětlování smyslu je často nejlepší provádět pomocí samotného používání jména (obecněji i slova), ostatně to je metoda, pomocí které se děti učí své mateřštině. Používání či umění použít je tak předpokladem porozumění slovu (nebo jiné části jazyka) a nikoli naopak. „*Můžeme říci: na pojmenování se ptá smysluplně jen ten, kdo už je s to k něčemu je použít*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 31). Naučíme-li se nějakému pojmenování, nenaučíme se eo ipso i významu. Můžeme znát nějaký význam, aniž bychom znali definici tohoto významu (Wittgenstein, 1993b, aforismus 70).

Pokud tedy význam slova není v pojmenování předmětu a odhaluje se až v použití slova v kontextu rozmluvy, znamená to, že nějaké *slovo* (anebo jiná část jazyka) může mít více *významů* a vice versa. Jazyk už nedovede popisovat svět jasně

---

23 Wittgenstein nepracuje se saussurovským rozlišením označovaného, označujícího a referentu.

Význam znaku se prostě rovná způsobu jeho použití. Jeho teorie znaku a významu je tak o poznání jednodušší než ta strukturalistická. A pokud například některé věty nedodržují rozdíl mezi významem a referentem ve strukturalistickém pojetí (jako třeba „*Ohroženého dravce zabila otrávená návnada*“), pak to nevedí, protože je takové větě rozumět v rámci jejího kontextu.

24 Což neznamená, že by to nešlo i jinak. Spíš, že nemá smysl pokoušet se definovat význam slova, jelikož v definici nějakého slova používáme slova jiná a museli bychom tedy vysvětlit i ta. Významu se samozřejmě může někdo naučit i jinak než jen používáním. Podle Wittgensteina existuje např. tzv. *definice ukázáním*. Její příklad: (fyzicky) ukážu na předmět a řeknu: toto je zelené. K pochopení pak

a jednoznačně, jako u raného Wittgensteina. To souvisí s možností mnoha řečových her. Řečová hra není samozřejmě jen jedna (to by její pojem neměl smysl), a tak sémantická jednotka, která má nějaký význam v jedné řečové hře, má nutně jiný význam v jiné²⁵. Pokud někdo hraje řečovou hru správně, pak to znamená, že význam toho, oč se jedná, pochopil. Kritériem pochopení je způsob (a schopnost) použití v řečové hře. „*Pochopení samo je stav, z kterého pramení správné použití*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 146)²⁶.

Význam slova tedy nikdy nespočívá ve slově samotném, ale vždy v tom, jak je slovo použito v řečové hře. „*Jak nějaké slovo funguje se nedá uhádnout. Musíme pozorovat jeho způsob používání a z toho se učit*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 340). Znak „1“ (neboli: „jedna“, „jeden“ etc.) má tak například různé významy²⁷ podle toho, jakým způsobem jej použijeme. Znak „1“ ve větě „Je to dlouhé 1 metr“ má jiný význam než ve slovním spojení „1 jablko“ (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 553)²⁸. Obzvlášť zajímavou se zde jeví různost významů slova „být“. Být může být výpovědí o identitě, rovnosti, náležitosti k nějaké kategorii či třeba nějaké vlastnosti (srv. Wittgenstein, 1993b, s. 221).

Řečová hra²⁹ je tak vlastně určitým toposem jednání, pomocí kterého jsou přenášeny významy jednotlivých částí té které řečové hry. Řečové hry se od sebe neliší pouze tím, že určité stejné znaky v rámci nich nesou vzájemně odlišné významy, ale

---

ještě musím přidat gramatiku onoho slova (v tomto případě říci, že je adjektivem (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 29 – 31).

²⁵ Srv. doslov knihy O jistotě od Vlastimila Zátky: „*Slova, resp. věty neodkazují k neměnnému ideálnímu logickému denotátu, nýbrž svůj smysl, význam a platnost a tedy obsah a ideální použití získávají v rámci příslušné praktické činnosti – jazykové hry*“ (Zátka, 2010 In Wittgenstein, 2010, s. 174).

²⁶ S rozhodnutím o správném pochopení významu je zde stejný problém jako v otázce pravdivosti nekonečné logické řady. Nejde je totiž určit definitivně. Pokud se někdo v řečové hře splete, dokáže, že ji neovládá, naproti tomu, to, že se ještě nespletl definitivně neznamená, že ji ovládá zcela. Vždy totiž může udělat chybu až za chvíli.

²⁷ Pokud bychom po Wittgensteinovi chtěli skutečnou definici „významu“, pak by nejspíše odpověděl tautologicky: „*Význam slova je to, co je při vysvětlování významu vysvětlováno*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 560).

²⁸ Jediné slovo pro různé významy se tak jeví jako určitá nedokonalost jazyka. „*Bylo by možno myslit si lidi, kteří by mysleli jaksi mnohem určitěji než my a tam, kde my používáme jediné slovo, by používali slova různá.*“ (Wittgenstein, 1993b, s. 238).

²⁹ Čistě pro zajímavost uvádím, jak aproximuje řečovou hru Vlastimil Zátka ve svém doslovu k Wittgensteinově „O jistotě“: „*Jazyková hra je komplexním útvarem, který má dynamický charakter. Tvoří ji souhra několika prvků: a) souboru gramatických pravidel, která je nutné stanovit a dodržovat; b) arbitra, který rozhoduje, zda je hrána správně a v souladu s pravidly; c) příslušných herních tahů, v nichž se utváří konečný smysl a cíl hry, tj. proč a kvůli čemu je hrána a jaký je její záměr a cíl.*“ (Zátka, 2010 In Wittgenstein, 2010, s. 178).

rovněž tím, co bychom mohli označit za formu komunikace. Pokud jsme ku příkladu na přednášce, naše předporozumění a očekávání z výkladu přednášejícího budou jiná, než když posloucháme opilce v hospodě, či agitační proslov člena politické strany. Významy (slov, vět, částí promluvy, promluvy samé...) budou v těchto případech pokaždé jiné, a to i pokud mluvčí použijí stejný sled zvuků (slov). To proto, že se jedná o jinou řečovou hru (srv. Wittgenstein, 1993b, aforismus 108; 132). Řečová hra jsou takové, jaká je z důvodů, které Wittgenstein příliš nezkoumá – to by byla jistě práce nad síly jednoho člověka – prostě vznikají jaksí samovolně, v topoi používání. Řečové hry jsou zkrátka takové, jaké jsou (srv. Wittgenstein, 2010, aforismus 559).

Některé řečové hry jsou si navzájem podobnější, než jiné. Proto má smysl řadit je do (vágních) kategorií. Například „popis“ je určitou řečovou hrou. Všechny konkrétní řečové hry, které bychom označili jako popis, jsou si navzájem v určitém ohledu podobnější, než například řečové hry, které bychom označili jako „vyprávění“. Pojem řečové hry se však samozřejmě neomezuje pouze na funkční styly, specifickou řečovou hrou je například i hádání hádanek, pronášení vtipů, nakupování uzenin, přijímací pohovor, opera, matematika, filosofování, mariáš, věštění z ruky, věda, rozhovor mezi kolegy v zaměstnání, lhaní nebo mše. A existují samozřejmě i řečové hry, které nelze popsat takhle snadno (i. e. jednoduchým pojmem). Dokonce lze říci, že je možné hrát řečovou hrou, jaksí uvnitř jiné řečové hry (a těžko tomu bude jinak) a to snad až ad infinitum. Gramatika našeho jazyka je totiž nepochybně také řečovou hrou, a to v porovnání třeba s piškvorkami hrou velmi komplexní, komplikovanou a rozšířenou.

V rámci fungující řečové hry má každá část výpovědi či věta (pokud je správně utvořena) právě jeden smysl. „*Smysl věty ... může samozřejmě to či ono nechat otevřené, ale věta přesto musí mít jeden určitý smysl. Neurčitý smysl – to by nebyl vlastně vůbec žádný smysl.*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 99). Smyslu výpovědi rozumíme v kontextu řečové hry, ve které je použita³⁰. „Smysl“ je tedy u pozdního Wittgensteina

---

30 *Co je to smysl?* Na to Wittgenstein definici, stejně jako v případě pojmu řečové hry, nemá. Nabízí alespoň několik hypotéz a charakteristik: 1. smysl je mínění: „*Ale není to, co větě dává smysl, naše mínění?*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 358); 2. Smysl je zajišťován představitelností (Wittgenstein, 1993b, aforismus 395) či myslitelností (Wittgenstein, 1993b, aforismus 511); 3. Smysl je něco co implikuje řád: „*Kde je smysl, musí být dokonalý řád. - Dokonalý řád musí tedy vézet i v nejvágnější větě.*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 98). Nejspokojivější se mi však zdá, pojetí, že smysl je způsob použití nějaké věty (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 20, 421). Srovnaj hned následující paragraf: „*Nač věřím, věřím-li, že v člověku je nějaká duše? Nač věřím, věřím-li, že tato látka obsahuje dva cykly uhlíkových atomů? V obou případech je v popředí určitý obraz, ale smysl je daleko v pozadí; tj. způsob použití tohoto obrazu se nedá snadno přehledně postihnout.*”

schopností porozumět a použít. Smysl je jakési jádro řečové hry. Je tím, co míníme sdělit. Smysl (něčeho) není nezávislý na mluvčím a recipientovi, naopak, oba jsou pro pojem „smyslu“ zásadní – není proto důvod hovořit o nějakém „smyslu o sobě“. Zároveň je smysl závislý na pravidlech, bez nich by žádná výpověď smysl mít nemohla (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 142). U jednoduchých projevů je smysl jasný – „Běž koupit máslo.“ znamená, že požadují po recipientovi, aby koupil máslo (oba musíme samozřejmě být v řečové hře natolik vyškoleni, abychom sdělení rozuměli – zde je situace nicméně docela triviální: stačí se shodnout na tom, co je to „máslo“ a pochopit koncepty „nakupování“ a žádosti, resp. rozkazu). Situace však může být složitější. Snadno mohou existovat například věty o bohu, duši, atomu a dalších věcech, které jsou vágnější než máslo. Raný Wittgenstein by velkou většinu z nich označil jako nesmyslnou a nejrady odstranil z používání. Pozdní Wittgenstein však připouští smysl i takovým větám – pokud existuje dostatečný konsensus hrát s nimi řečovou hru. Abychom tedy porozuměli nějaké výpovědi (zjistili její smysl), musíme se *naučit* řečové hře, které je součástí.

Porozumění smyslu výpovědi, je tak praktickou dovedností, kterou je (zvláště u složitějších řečových her) nutno trénovat. Porozumění *je* u pozdního Wittgensteina určitou *schopností*. Je technikou ovládnání řečových her. Porozumění závisí na schopnosti představit si smysl a významy oné výpovědi. „*Jestliže chceš větu rozumět, musíš si k tomu představit příslušný duševní význam, duševní stavy*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 652). Samozřejmě, jak jsou některé řečové hry různé a vzájemně nekompatibilní, tak i porozumění jedné eo ipso nezaručuje porozumění jiné (leďa by byly *podobné*). Pochopit smysl věty je tedy nutným předpokladem porozumění sdělení. „*Mezi příkazem a provedením je propast. Ta musí být vyplněna chápáním*“

(Wittgenstein, 1993b, aforismus 422). „Smysl“ je tedy způsobem použití obrazu/pojmu v řečové hře (tautologické věty a věty, které neposkytují žádnou informaci, považuje Wittgenstein za nesmyslné (srv. „*Říci „Jenom on může vědět, co zamýšlí“ je nesmysl*“ (Wittgenstein, 1993b, s. 285))). Smysl je tak dán použitím vzhledem ke kontextu výpovědi. „*Naše řeč získává svůj smysl na základě našich ostatních jednání*“ (Wittgenstein, 2010, aforismus 229). Zdá se mi tak, že pozdní Wittgenstein úplně nerozlišuje pojmy „smyslu“ a „významu“. Oba u něj nějak popisují obsah sdělení a oba jsou dány použitím jména/pojmu/slova/věty v řečové hře (na rozdíl od obecného pojetí „smyslu“ a „významu“, v kterém oba vyjadřují něco jiného. Rozdíl lze ukázat na příkladu: Věta „číslo tři je chlupaté“ má význam (i. e. je platně utvořena, něco „značená“, avšak nemá smysl – neříká nic možného)). Možná, že tento problém částečně pramení z toho, že jako „smysl“ je ve filosofických zkoumáních překládáno jak „Sinn“, tak „Witz“. K problému „smyslu“ se dá ještě říci, že se obecně v řečových hrách používá v zásadě ve dvou významech, buď jako (1.) vlastnost sdělení (obecněji činnosti), nebo jako (2.) jeho předpoklad (ad 1. „Tato věta je nesprávně utvořená, tedy nesmyslná“; ad 2. „I když je bezesporu krásná a hluboká, nemá smysl, abys tuto větu teď četl, nikdo tě neposlouchá“).

(Wittgenstein, 1993b, aforismus 431). Chápání smyslu se vždy uskutečňuje v rámci řečové hry³¹. Nejlepším doporučením tomu, kdo nějaké větě nerozumí, je tak pokusit se více hrát onu řečovou hru, které je součástí. Řečovou hru je totiž nejlepší vysvětlovat skrze ni samu (srv. FZ 655). Nejde o to, že by to někdy nešlo i jinak – pomocí metanarace, vysvětlení *zvenčí* – jde o to, že to zpravidla nebývá nejlepším postupem. „*Naší chybou je, že pátráme po vysvětlení tam, kde bychom měli daní skutečnosti vidět jako „prafenomemény“. Tj. kde bychom měli říci: je hrána tato řečová hra*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 654). Wittgenstein dokonce říká, že vysvětlovat řečovou hru metanarací by byla *chyba*. K tomu, abychom dosáhli maximální úrovně srozumitelnosti a tedy porozumění, se totiž musíme pohybovat uvnitř řečové hry. U jednoduchých řečových her, nebo u těch, které jsou podobné jiným, jež známe, to není takový problém, ale u komplexní řečové hry, s jejímiž pravidly a znaky nejsme seznámeni, je jedinou možností, jak dosáhnout srozumitelnosti, řečovou hru hrát. „*Je ... třeba brát každodenní řečovou hru tak, jak je a nesprávná vyličení označit jako nesprávná. Primitivní řečová hra, které je dítě učeno, žádné zdůvodnění nepotřebuje; potřebují být zamítnuty pokusy o zdůvodnění*“ (Wittgenstein, 1993b, s. 254). Řečová hra je tu finálním arbitrem toho, co je srozumitelné a tedy správné a toho, co není. Tato myšlenka je pro naše účely obzvlášť zajímavá. Říká nám vlastně, že je to řečová hra (tedy jisté kontinuum subjektů, kteří ji provozují), kdo určuje jaké významy a smysly bude jistý topos výpovědi mít. A jejich postoj, se nedá bránit – pokud budou mít sílu svou řečovou hru prosazovat. Někdy ani není možné odmítnout řečovou hru hrát, zvlášť pokud je komunikace jednosměrná – jako v případě masových médií, či záměrné propagandy³². Jediným způsobem, jak se z nějaké řečové hry vyvlíknout je přestat ji hrát (pokud to její charakter umožňuje), nebo pokusit se *prakticky* změnit její pravidla

---

31 To však neznamená, že pokud nějaká věta nemá smysl, nemůže mít *účinek*. Nesmyslná věta může mít například účinek, „... *že druhý se na mne ustrnule zadívá s otevřenou pusou...*“ (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 498). Jinými slovy: i nesmyslná věta nějak působí. Nemít smysl spíš větu jaksi omezuje v možnostech užití, respektive to omezuje mnohost jejích účinků (srv. Wittgenstein, 1993b, aforismus 500). Smysl však není jen něco, co buď *je* anebo *není*. Některé věty mají *jasnější*, větší smysl, než jiné – jde o častost řečové hry, v rámci které jsou užity. Wittgenstein uvádí zajímavý příklad: věta „*Země existuje už milióny let*“ má *jasnější smysl než věta: „Země existovala v posledních pěti minutách...“* (Wittgenstein, 1993b, s. 282). První větě rozumíme lépe, než druhé. A právě proto, že obsah (sdělení) druhé věty je zřejmější, má tato věta méně jasný smysl.

32 U ní je to (možná překvapivě) v intencích Wittgensteinovy filosofie snazší než v případě svobodných masových médií. Propaganda totiž nevzniká samovolně, nýbrž je nařízena a vytvořena uměle. Ochota hrát její řečovou hru se tak dá očekávat být menší než v případě například svobodného sledování televizních detektivek.

(opět – pokud je to možné). V případě, řekněme dialogu, je takový postup zpravidla mnohem snazší³³, než v případě masové řečové hry.

Wittgenstein jde v argumentu „totality“ řečové hry však ještě dál, než by se zatím mohlo zdát. *„K dorozumívání se řeči patří nejenom shoda v definicích, nýbrž také (ať to zní jakkoli podivně) shoda v úsudcích. To se zdá logiku rušit; neruší ji to však. – Jedna věc je popsat metodu měření, a jiná věc zjistit výsledky měření a vyslovit je. Ale to, co označujeme slovem „měřit“, je určeno také jistou konstantností výsledků měření.“* (Wittgenstein, 1993b, aforismus 242). Součástí řečové hry jsou opravdu všechny činnosti³⁴, které ke komunikaci náležejí. Pokud chceme svému komunikačnímu partneru opravdu rozumět, nestačí pouze požívat pojmy s identickými významy, musíme i stejně soudit a hodnotit. Řečová hra, jak bylo řečeno, nepřipouští více vzájemně nekompatibilních významů. K dosažení vysoké úrovně srozumitelnosti v řečové hře je tak nutno komunikovat ve skupině jedinců, kteří jsou v relevantním ohledu co nejpodobnější, ideálně stejní.

Proto, abychom porozuměli významu, je nutné pohybovat se uvnitř řečové hry. Řečová hra je svébytným celkem, který dovoluje pouze omezený přesah mimo sebe samu. Nemůžeme tedy například legitimně kritizovat nějakou řečovou hru „zvenčí“ – například z pozice evropského učenice tvrdit, že čínské písmo se nehodí pro čínský jazyk. Touto myšlenkou se budeme později zabývat i vzhledem k mediální komunikaci.

3. Gellnerovy námitky a připomínky

Ernest (nebo Arnošt) Gellner byl Wittgensteinovým odpůrcem. Profesně byl sociologem a antropologem. Zásadní část svého díla věnoval zkoumání národů a nacionalismu, zabýval se nicméně i kritikou „filosofie běžného jazyka“ a v této souvislosti právě Wittgensteinem. Jeho přístup je sociologický. Když se zabývá kritikou Wittgensteinovy filosofie, uplatňuje především společenskovední argumenty a zasazuje Wittgensteinovo dílo do situace jeho života, podle Gellnera byl Wittgensteinův vývoj podmíněn jeho společenským původem. Raný Wittgenstein byl podle něj radikálním empirikem, ultraindividualistickým liberálem, haut bourgeoisou a dogmatikem věřícím

---

33 I když samozřejmě ne vždy - představme si rozhovor pána s otrokem, či důstojníka s vojínem.

34 Snad až na myšlení - to se snad u různých jedinců v rámci jedné řečové hry lišit může. „*To je právě na intenci, na duševním úkonu pozoruhodné, že existence návyku, nějaké techniky pro něj není nutná*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 205). Každopádně ale myšlení není předmětem našeho zájmu.

v existenci jediné (správné) pravdy. K tomu však byl ještě vídeňským židem z doby pádu Rakouska-Uherska a jako takový byl vlastně jakýmsi úzkostným, osamělým autistou. Ve svém druhém období naopak dogmaticnost (zdánlivě) opustil a pravdivost prohlásil za možnou a platnou pouze v kontextu své *řečové hry* (v Gellnerově pojetí – *kultury*). Gellner popisuje tuto změnu sociologicky – pokud byl raný Wittgenstein individualistou, pozdní Wittgenstein je se svou teorií řečových her pro Gellnera příznivcem komunity, *Gemeinschaft*.

Když pátrá po motivech, které raného Wittgensteina vedly k sepsání Traktátu, Gellner ignoruje vše, co je napsáno v jeho předmluvě a jako hlavní intenci nabízí samotu a úzkost³⁵. Tuto úzkost vysvětluje Wittgensteinovým židovským původem, a tedy odloučením pramenícím ze staletí antipatií a ostrakizace, které tato skupina lidí musela snášet. Gellner považuje Wittgensteinův Traktát za zpověď asociálního jedince trpícího osamělostí³⁶. Gnoseologie světa, která je popsána v Traktátu se zdá Gellnerovi až směšná. Za prvé je dogmatická, jelikož nepřipouští možnost různých interpretací – jazyk výrokové logiky představuje zároveň formu světa, je to způsob jakým jednotlivá jsoucna tvoří svět. Za druhé, to, že se dle autora Traktátu svět *skládá z faktů*, je podle Gellnera čirý diletantismus. Vztahy mezi jsoucnými (struktura světa) jsou totiž přece mnohem složitější, a hlavně jich je víc druhů než jenom logický součet *stejnorodých* věcí. Ontologie Traktátu je opravdu nebývale jednoduchá: věta „Svět se skládá z faktů“ znamená, 1. že všechny věci³⁷ si jsou formálně rovny a 2. vztah který ke světu mají je u všech stejný. V tom, že Wittgenstein implicitně zavádí tyto dvě premisy, vidí Gellner dokonce jakési patologické uspokojení atomizovaného individualisty z nesmyslnosti světa (jelikož každý – i Wittgenstein – tuší, že to bude složitější). Jeho „odpovědi“ může být slavná poslední teze – „*O čem se nedá mluvit, k tomu se musí mlčet*“ (Wittgenstein, 1993a, teze 7). Do ní, se podle mého mínění mohou schovat ledasjaká témata či formy

---

³⁵ Uveďme citát objasňující intenci Traktátu dle Gellnera: „*Je to [=Traktát] pokus, který má dát zprávu o tom, jakl se svět jeví osamocenému jedinci, který uvažuje o problému, jak jeho mysl nebo jazyk vůbec mohou „mít význam“ tj. obrážet svět. Tato práce je provedena na základě domněnky, že názory a/nebo záznamy moderní logiky ovládají způsob našeho myšlení, náš jazyk, takže to, co je míněno nebo reflektováno, musí reprodukovat obecné formální rysy logiky...*“ (Gellner, 2005, s. 89). Wittgensteinova úzkost má podle Gellnera dva zdroje: 1. vztah světa a jazyka, 2. vztah světa a ega (osobnosti) (viz Gellner, 2005, s. 106).

³⁶ Pro potvrzení správnosti tohoto východiska své interpretace nabízí Gellner několik úryvků z Traktátu, například teze že „subjekt nepatří ke světu, ale je spíš mezi světa“ (Traktát 5.632); „Smrt není událost v životě“ (Wittgenstein, 1993a, teze 6.4311) a že realismus domyšlený do konce splývá se solipsismem (viz Wittgenstein, 1993a, teze 5.62).

³⁷ U Wittgensteina „fakty“.

komunikace³⁸. Ta je však pro Gellnera pouze vyvrcholením patologie raného Wittgensteina – považuje ji málem za vzdorovitost malého dítěte, které za nic na světě nepřipouští, že by mluvit mohlo, jenom kdyby se více snažilo³⁹. „*Svět, který vykonstruoval, byl smutný svět, zbavený významu. Nic, co mohlo být řečeno, nestálo za vyslovení a všechno, co za vyslovení stálo, bylo v něm nemožné říci*“ (Gellner, 2005, s. 106).

Traktát rovněž podle Gellnera obsahuje „*pevně stanovenou ontologii, tj. jakýsi definitivní inventář „věcí“ ... které vytvářejí svět*“ (Gellner, 2005, s. 76). Tato kritika komentuje předsudek Traktátu ohledně konečného a předem daného množství věcí (faktů, zkrátka částí) z kterých se skládá svět. Nutno dodat, že Wittgensteinova pozdní filosofie tento nedostatek odstranila zavedením pravidel řečové hry: zvláště tou jejich vlastností, že je není třeba umět zcela, aby komunikace proběhla úspěšně (zatímco Traktát – terminologií Filosofických zkoumání – předpokládá nutnost znalosti veškerých pravidel jediné možné řečové hry k tomu, aby byla komunikace za každých okolností úspěšná).

Dogmatismus a existenci „jediné pravdy o každé věci“ (řečeno s Descartem) demonstruje Gellner na Wittgensteinových krychlích: v Traktátu Wittgenstein tvrdí, že pokud se díváme na jednu krychli z různých úhlů a považujeme tak například podstavu pokaždé za jinou stěnu krychle, získáváme pokaždé jiný *fakt* (viz Wittgenstein, 1993a, teze 5.5423). Analogicky tak jakákoli objektivní skutečnost nazírána subjektivně bude pokaždé jiným faktem. Tím se Wittgenstein dle Gellnera dopouští mezery v argumentaci, jelikož možnost tvorby faktů interpretací prý vede k nekonečnému množství faktů, což je v rozoru s tvrzením v předchozím odstavci (srv. Gellner, 2005, s. 79 – 81).

Nejvážnější Gellnerovou kritikou filosofie raného Wittgensteina je však to, že nepřipouští existenci *kultury*, resp. že se tváří, jako by kultura byla právě jedna (což ostatně koresponduje s jeho údajným universalisticko-liberálním postojem). Jazyk, který logickou formu odráží svět, jej může odrážet lépe či hůře, avšak dělá to vždy stejným způsobem. Všechny jazyky jsou tak podle Gellnerova Wittgensteina v tom, na čem

---

³⁸ Klidně i výpovědi o povaze některých faktů, nemusí přece všechny být té povahy, že o nich lze říci vše.

³⁹ Já v ní spíš vidím bytostný strach z nedorozumění – pokud jsme totiž dogmatikem a něco neřekneme přesně a správně, nemáme žádný důvod domnívat se, že nám někdo vůbec může porozumět.

záleží, úplně stejné. Argumentace však pokračuje: pokud jsou všechny jazyky stejné, jsou i všichni jejich uživatelé stejní v tom, co mohou říct i v tom, co říci nemohou. Nejen, tedy, že existuje „právě jedna pravda o každé věci“, i v případě mlčení jsou všichni lidé stejní. Pro Wittgensteina jsou všichni lidé atomizovaní jednotlivci se svými vlastními světy (viz „*Já jsem svůj svět*“ (Wittgenstein, 1993a, teze 6.63(2))). „*Když se zabývají vážným úkolem, jsou všechny lidské mysli stejné: liší se pouze v povrchnostech...*“ (Gellner, 2005, s. 95). Gellnerův Wittgenstein nepřipouští, že by významy mohly záviset na kultuře, na něčem specifickém, význam je pro něj vždy universálně platný. Jeho nositelem nikdy není skupina lidí, je to vždy jedinec. Co je však ještě podivnější, i všechny nevyslovitelné představy lidí jsou navzájem úplně stejné. Podle této interpretace si například o etice všichni lidé myslí totéž⁴⁰ (srv. Gellner, 2005, s. 117-118).

Wittgensteinova pozdní filosofie je pro Gellnera mnohem přijatelnější. Obecně vzato v ní (Gellnerovým antropologickým, či sociologickým slovníkem) Wittgenstein opouští svou pozici radikálního universalistického individualisty a přiklání se k nějaké omezenější formě komunitarismu. Pokud ve své rané filosofii předpokládal, že jsou na sobě všechny fakty absolutně nezávislé, nyní uznává, že spolu navzájem mohou souviset. Vynalezením řečové hry se rovněž stává méně dogmatickým – připouští totiž (neobratně řečeno), že „pravd“ (neboli významů) může být více a že tedy nutně závisí na kontextu – kulturním či jazykovém prostředí. Wittgensteinova pozdní filosofie tak už nepředpokládá, že predikátová logika právě odpovídá struktuře myšlení a světa a připouští, že je to ve skutečnosti složitější. Jazyk reflektuje svět, ale nyní už nikoli dogmaticky, ale jaksi postmoderně, různými způsoby. Tím se Wittgenstein stává představitelem filosofie běžného jazyka. Všechny způsoby reflexe (jazyky, řečové hry) jsou nyní uznány za platné a relevantní, svatá válka za prosazení „správné“ logické formy skončila. V intencích Gellnerovy interpretace jsou pro Wittgensteina jeho pozdní názory lékem na samotu popsanou v Traktátu. Když oba postoje srovnává, říká: „*Jazyk jakožto zrcadlo skutečnosti vedl k osamělosti; jazyk jakožto kulturní funkce vedl ke komunitě*“ (Gellner, 2005, s.126). Jakoby příklon ke komunitě, jakožto nositeli skupinově sdílených významů a zvyků pomohl hlavnímu hrdinovi příběhu (i. e. Wittgensteinovi) překonat pocit úzkosti a samoty.

---

⁴⁰ Zde se musím přiznat, že mi zdroj takového přesvědčení v Traktátu uniká.

Místo metafyzické logiky (struktury) světa se tedy jádrem Wittgensteinovy pozdní filosofie stává zvyk. Ten je nově kritériem pro význam a smysl pojmu. „*Naše pojmové zvyklosti jsou platné právě proto, že jsou součástí nějakého kulturního zvyku ... zvyk je všechno, co máme, všechno co můžeme mít a všechno, co potřebujeme*“ (Gellner, 2005, s. 104). Wittgenstein neopouští své předchozí stanovisko, že pozorováním logické formy jazyka je možné zachytit strukturu světa – co je však pro jeho pozdní období charakteristické je, že takových logických forem (řečových her) je celá řada. Jak se to se světem má, je tak možné nově objasňovat pozorováním obyčejné řeči – toho, jak různě se používá. Podle Gellnera tento komunitně orientovaný přístup ke světu nebyl obecně nový (důraz na hodnotu zvyklostí prosazovali například nacionalisté, případně antropologové – zejména raný Malinowski), až Wittgenstein jej však představil filosofii a lingvistice. „*Populistická nebo kulturní epistemologie se domnívala, že obsahuje mravní nebo estetickou senzibilitu karpatské vesnice proti versailleským způsobům nebo proti manchesterskému komercionalismu nebo specifitěji proti vídeňskému či budapešťskému byrokratovi, ale nedovoľovala se přít s Humem a Kantem o povaze dedukování nebo o logickým rozporech. Nenapadlo ji, že by mohly být zapojeny do téže hry. A Wittgensteinova podivná originalita tkví právě v tom, že přesně toto udělal*“ (Gellner, 2005, s. 104). Wittgensteinovy motivy tak byly do značné míry předurčeny kulturně-historickým prostředím jeho pobytu. Jeho vývoj tak byl – v intencích Gellnerovy argumentace – značně konformní: poté, co si uvědomil, že jeho první filosofie není správná, přiklonil se k alternativě, které se mu (podvědomě a kvůli okolnostem) zdála jediná možná. „*Od filosofie, která popírá existenci kultury, k takové, která tvrdí, že nic jiného není*“ (Gellner, 2005, s. 194).

Hlavní a nejvýznamější Gellnerovou námitkou vůči této Wittgensteinově filosofii je aspekt omezenosti kultur(y) (i. e. logických forem, řečových her) ve Wittgensteinově pojetí. Studium řečových her se podle Gellnera nelze dobrat k obecně platným gnoseologickým poznatkům proto, že se kultura neustále (alespoň potenciálně) mění a vyvíjí. „*Společenské zapojení jazyka a myšlení je cenné pro porozumění současnému životu komunit, ale nemůže být užito – a to bylo Wittgensteinovo nejabsurdnější přesvědčení – k vyřešení problému platnosti našeho poznávání. Kultury nejsou konečné. Možnost transcendence kulturních mezí je skutečností; je to jednotlivý nejzajímavější fakt o lidském životě*“ (Gellner, 2005, s. 224).

Řečová hra totiž vede k potlačení dogmatismu jenom zdánlivě – sice nabízí až potenciálně nekonečnou možnost řečových her, v praxi je však rovněž v každé řečové hře – v ideálním případě – umožněna právě jedna pravda, jedna správná forma. Dogmatismus jediné pravdy (a možnosti takříkaje „vidět svět správně“) tedy u Wittgensteina nezmizel, pouze se zahalil do závoje mnohosti „kultur“. Tuto námitku bychom měli mít na zřeteli i v případě úvah o médiích. Řečová hra je ryze imanentní – nevyovídá nic o světě mimo ni. Pokud tedy například bulvární deník vytvoří svými vizuálně-textovými prostředky mediální obraz nějaké celebrity, je tento obraz pravdivý pouze jako mediální řečová hra a nevyovídá nic o osobě jako takové. Koncepce řečových her je možná kulturní omezeností, přesto zde Wittgenstein, domnívám se, uhodil hřebíček na hlavičku.

4. Aplikace Wittgensteinových poznatků na mediální komunikaci

Ludwig Wittgenstein se mediální komunikací explicitně nezabývá. Přesto můžeme některé jeho myšlenky při popisu mediální komunikace zužitkovat. Ustavuji premisu, že mediální komunikace jako celek je specifickou řečovou hrou⁴¹. Z toho vyplývá, že mediální komunikace tak má svoje zvláštní pravidla a všechno ostatní, co k řečové hře náleží. Mediální komunikace zajisté není izolovanou řečovou hrou (využívá, abych uvedl triviální příklad, *řeč* – a je tedy podmnožinou řečové hry gramatika), avšak stejně jako pro každou jinou řečovou hru lze i v případě mediální komunikace nalézt jistá specifika, která ji odlišují od ostatních řečových her.

Žádná řečová hra není v praxi úplně nezávislá na ostatních⁴² – vždy existuje celá řada řečových her, které jsou mediální komunikaci z hlediska obecnosti nadřazeny, a rovněž jsou i jiné, které jsou její součástí a zároveň svým rozsahem omezenější (e. g. různé typy mediální komunikace, jako bulvár, veřejnoprávní rozhlas, nějaký konkrétní článek v novinách či reportáž v televizi – to vše může být legitimně nazýváno samostatnou řečovou hrou). Proto to, co řeknu o mediální komunikaci jakožto celku

---

41 Zde je možné vyslovit zásadní námitku proti vhodnosti takového rozhodnutí. Jde o to, do jaké míry je legitimní nazývat všechny činnosti a stavy, které chápeme pod pojmem *mediální komunikace* jednou řečovou hrou. Mnohem intuitivnější je považovat za řečové hry konkrétní mediovaná sdělení (tyto dva koncepty se samozřejmě nevylučují).

42 I když si samozřejmě teoreticky lze představit nějakou, která by byla.

nemusí pro ni být pro výhradní a může být pravdivé i o řečových hrách nadřazených i podřazených.

4.1. Častost výskytu jako kritérium; přípustnost jen jednoho smyslu

Wittgensteinovým hlavním kritériem pro zkoumání jakékoli komunikační události⁴³ v jeho pozdním období je pragmatika. Pokud se povaha výrazových prostředků v jazyce obecně považuje za důsledek tří oddělitelných procesů: 1. úzu (užívání), 2. normy (názoru správnosti mezi rodilými mluvčími – tedy osobami, o kterých existuje dostatečný konsensus autority) a 3. kodifikace⁴⁴ (vědeckého zachycení normy, případně i úzu), Wittgenstein důležitost normy a kodifikace implicitně odmítá a za kritérium správnosti považuje výhradně úzus. Řeč – respektive způsob, jakým jsou v komunikaci předávány obsahy – se vždy zakládá na dohodě mezi uživateli (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 355). Ve svém pozdním období Wittgensteina nezajímají žádné vnější autority a při hodnocení správnosti bere v úvahu pouze uživatele jazyka. Jeho kritériem správnosti je tak zde pouze *úspěšnost* komunikace. Tento postoj je nominálně veskrze demokratický – pro každého teoreticky existuje *jeho* řečová hra, každému je tak umožněno být součástí nějaké komunikační události, za předpokladu, že existují lidé s podobným vkusem. Mediální komunikace se chová přesně podle tohoto popisu. Ustavuje tolik žánrů a typů, kolik je poptáváno – každý z nich pak má svoje specifická pravidla a je do značné míry soběstačnou, uzavřenou entitou, jejíž zákonitosti jsou určovány jejími uživateli (uživateli jsou zde samozřejmě myšleni jak členové publika, tak tvůrci sdělení).

Přesto však mediální komunikace funguje i jako celek *masové* komunikace. A pokud o ní uvažujeme takto, lze říci, že je dnes *velmi obtížné* řečovou hru mediální masové komunikace nehrát. Minimálně jako publikum jsme totiž neustále implicitně vyzýváni být mediální komunikace součástí, čemuž je obtížné se vyhnout. Mediální komunikace jako celek má tu vlastnost, že je nepřetržitá. Ze své podstaty má potřebu neustále sdělovat (otázka po smyslu sdělení jakožto důvodu sdělení se zde vůbec neklade). Rovněž je velmi rozsáhlá, takže jedinec *ve skutečnosti* její úzus není schopen příliš ovlivnit (srv. Wittgenstein, 1993b, aforismus 199).

---

43 Toto kritérium je v jeho textech implicitně obsaženo.

44 Tyto konstrukty lze rovněž vhodně seřadit podle náchylnosti ke změně – od úzu měnící se v nějakých ohledech s každou generací, přes normu až po kodifikaci, která je nejkonzervativnější.

Mediální komunikace je dále co do formy omezena tím, že nemůže sdělovat nic příliš komplikovaného⁴⁵. Vzhledem ke své masovosti musí její sdělení být omezeno tak, aby vyhovovalo jejímu formátu (*některé* podmnožiny mediální komunikace samozřejmě dovolují i delší sdělení, většinou však musí být komunikace jednodušší, než jaké by byli její účastníci schopni v jiné řečové hře). Televizní reportáž netrvá zpravidla déle, než pár minut, novinový článek musí být čtenář schopen přečíst v podobném čase. Jednoduchost se však netýká jen formy ale rovněž i obsahu. Masová komunikace musí být jednoduchá, aby jí porozumělo co nejvíce lidí. Její smysl je většinou jednoduchý, a proto i jednoznačný. Napsat nejednoznačný novinový článek, to je známkou špatného žurnalisty. Na tom, je vidět, že je metafora řečové hry pro popisování mediální komunikace vhodná. „*Věta ... musí mít jeden určitý smysl*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 99). Mediální „příběhy“ jsou tak poplatné této skutečnosti. Jsou většinou omezené tím, že redukují realitu na jeden smysl, které ve svém sdělení akcentují.

4.2. Uzavřenost řečové hry

Mediální komunikace se svou formou tváří, jako by *popisovala realitu*. Pokud ji ale vnímáme jako řečovou hru, je jasné, že ji pro maximální porozumění nemůžeme takto chápat. Řečové hry jsou uzavřené a umožňují chápat významy svých částí pouze v rámci sebe samých. Můžeme si tedy legitimně položit otázku o vztahu mediální komunikace a reality. Jde o to, do jaké míry může mediální komunikace (či její část) vůbec vypovídat o něčem, co se nachází mimo ni a vice versa – i. e. jak je možné vypovídat o mediální komunikaci zvnějšku? Otázka je položena na první pohled jaksi podivně – až nemístně metafyzicky – vždyť mediální komunikace přece nepochybně vypovídá o světě mimo ni (dokonce většinou). Kdyby tomu tak nebylo, zdálo by se nám, že by mediální komunikace najednou neměla smysl, dokonce by snad ani nemohla vzniknout. Tak to nicméně nemyslím. Jádrem tohoto sdělení má být myšlenka, že pokaždé, když mediální komunikace o něčem vypovídá, tato výpověď se pak nemůže stát ničím jiným, než právě součástí mediální komunikace. Je už od svého vzniku součástí této řečové hry. Řečová hra, jak víme, je totiž svébytným celkem, který dovoluje jenom omezený přesah mimo sebe samu. „*Je ... třeba brát každodenní řečovou*

---

45 Ačkoli vyznat se ve všech jejích sděleních dohromady nepochybně komplikované je. Někdy ani spolu jednotlivá sdělení nejsou kompatibilní. Z toho je vidět, že pokud se charakteru komunikace týče, má pravdu spíš pozdní Wittgenstein, než Wittgenstein raný.

hru tak, jak je a nesprávná vyličení označit jako nesprávná“ (Wittgenstein, 1993b, s. 254). Zpráva o výbuchu plynu v novinách, politický komentář v publicistickém týdeníku, či televizní reportáž o nově narozených mláďatech tygra usurijského v pražské zoo (vše svébytné jazykové hry, které jsou součástí (podmnožinami) jazykové hry mediální komunikace) by měly být (podle pozdního Wittgensteina) nazírány pouze ve vlastním kontextu, v kontextu sebe⁴⁶. Nejsou prvky světa (rozhodně to nejsou *fakty*), jsou prostě částí celku, který není nutně soupodstatný s celkem světa. Pokud jim chceme zcela porozumět, musíme se pohybovat pouze uvnitř nich. Srozumitelnost mediální komunikaci je tak poskytována právě skrze ni samu, skrze pravidla, která jsou pro ni zásadní a skrze stereotypy jejího užívání (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 142).

A proto je možné, že se nějaká část mediální komunikace stane vůči světu *ze své individuální podstaty* nepřesnou a zavádějící. Dnes si asi už nikdo nemyslí, že by mediální komunikace měla schopnost zachycovat „objektivní svět“ a podávat o něm přesné zprávy, Wittgensteinova myšlenka jde však ještě dál než k obvyklým úvahám o „konstruování reality“ či zármutku mediálních teoretiků ohledně nemožnosti být objektivní. Wittgenstein na to jde jaksi z druhé strany, vlastně říká, že mediální komunikace žádné objektivní ambice ani nemá a nikdy neměla, dokonce nemá ani ambice o „světě“ vůbec cokoli vypovídat. „*Význam slova je způsob jeho používání*“ (Wittgenstein, 2010, aforismus, 61). Pokud by tedy bylo nějaké slovo (či jiná významová jednotka) používáno v mediální komunikaci jinak, než mimo ni (i. e. v jiných řečových hrách), pak je nutně nesprávné přenášet význam, který toto slovo nese mimo mediální komunikaci. Jak uvidíme dále, máme dost důvodu se domnívat, že právě k tomu někdy dochází. Svět, který mediální komunikace popisuje, to však je pouze *její* svět, svět, který stvořila *ona* a vůbec ne ten, ve kterém žijeme my (pakliže ovšem nejsme *výrazně* její součástí – jako třeba osamělý čtenář bulvárního tisku). Tyto dva světy mají v realitě samozřejmě tendenci splývat, pokud bychom však měli brát Wittgensteina vážně a důkladně, pak ten, komu splývají, neodvádí vůbec dobrou práci – ne že by směšování světů (i. e. směšování jakýchkoli mediálních obsahů s představami, které jsme získali nezprostředkovaně⁴⁷) nebylo možné – nepochybně se často děje – jde

---

46 Analogický problém existuje i mezi jednotlivými součástmi mediální komunikace. Ta samozřejmě není homogenním celkem, prosto se samozřejmě může stát, že je například jedna její část (zpráva) nekompatibilní s jinou.

47 Obecněji a Wittgensteinovou terminologií: směšováním navzájem nekompatibilních řečových her.

o to, že není správné, nevede totiž k *porozumění* (ať už světu mediální komunikace, nebo světu mimo ni).

Přesto – právě tohle je něco, co všichni děláme – čteme noviny, *abychom* se dozvěděli něco *o světě* (nebo si to alespoň namlouváme). Obsah mediální komunikace může být fiktivní a srozumitelný pouze mimo jeho vztah ke světu, přesto: kdo tomu opravdu věří? Samozřejmě existují členové publika, vědomí toho, že jim noviny neříkají celou pravdu, ale právě *proto*, že si myslí, že je možné aby (alespoň teoreticky) pravdu říkaly, nechápou jejich podstatu. Svět jak jej empiricky zakoušíme je jiný, než svět jak je možné jej zaznamenat v médiích. Média mají oproti přímé zkušenosti totiž jednu výhodu. Zastupují člověka v získávání informací o světě, zprostředkovávají mu podněty v takové míře, v jaké by bez nich nebyl schopen. Jsou *extenzemi jeho smyslů*, jak by řekl McLuhan. Jako takové jsou jistě velmi užitečné, člověk totiž zkrátka nemůže být všude. Rozumíme však metafoře extenze smyslů správně? Televize nerozšiřuje oko pouze tím, že umožňuje člověku jakoby dohlédnout dál. Média spíše ustavují *svůj* smysl, který je sice podobný těm neoddelitelně lidským, avšak je rovněž něčím novým – odlišným od přímého pozorování či dialogu. Média jakoby člověku poskytují nový orgán, který funguje *jinak*, než oko a ucho v masové komunikaci.

Představme si mediální obsah, který ze své podstaty v nějakém ohledu neodpovídá něčí empiricky vzniklé představě o struktuře světa. Jak se k němu může tento člověk postavit? Za předpokladu, že jej bude brát vážně a nezavrhně jej, může se pokusit tyto dvě nekompatibilní představy nějak mimovolně skloubit – pravděpodobně upraví svou autentickou představu pomocí té zprostředkované (jelikož obráceně je to zpravidla – a zvláště v masové komunikaci – mnohem obtížnější). Tím se může pokusit dosáhnout jednoty a tím porozumění. Wittgenstein však nabízí další řešení: vzhledem k tomu, že obě představy jsou součástí jiné řečové hry, není nutné je směřovat a to i v případě, že se tváří, že mají stejný předmět. Hlubší srozumitelnosti je možné dosáhnout *pouze* v rámci té které řečové hry, tvrdí Wittgenstein. Mediální komunikace je tak vůči většině ostatních řečových her uzavřená – a porozumět ji můžeme jen pokud jsme si vědomi její omezenosti. Neměli bychom se pokoušet vysvětlovat nějaký systém významů pomocí jiného, nýbrž uvědomit si, že nejsou vzájemně kompatibilní (viz Wittgenstein, 1993b, aforismus 654).

4.2.1. Pseudo-událost, hyperrealita a simulakrum

To, že významy pocházející z médií nemohou odpovídat realitě, jak ji empiricky vnímáme v průběhu žití, není pro nás jakožto jedince žijící v jednadvacátém století novou ani převratnou informací. Není to ani filosofickým poznatkem, který by byl přístupný pouze intelektuálům. Svět, jako předmět médií je nutně odlišný od světa, ve kterém žijeme mimo média. Daniel J. Boorstin už v šedesátých letech ve své populárně naučné knize „The Image: A guide to Pseudo-events in America“ podobnou teorii (v souladu s Wittgensteinovým postojem) nabídl. Stěžejním termínem je zde „pseudo-událost“. Pseudo-události jsou uměle vytvořenými událostmi. Jsou to takové informace, které popisují událost, která vzniká až tímto popisem. Pseudo-událost není lží (i. e. v Boorstinově pojetí propagandou), není něčím neskutečným. Když popisuje, jak se pseudo-událost liší od propagandy, Boorstin říká: „*While propaganda substitutes opinions for facts, pseudo-events are synthetic facts which move people indirectly, by providing „factual“ bases on which they are supposed to make up their minds*“⁴⁸. (Boorstin, 1992, s. 34). Pseudo-události jsou tak mnohem zákeřnější než jakákoli forma propagandy. Ta skutečnosti většinou zjednodušuje, pseudo-události ji dělají složitější. Pseudo-události bývají většinou záměrně tvořeny a šířeny pomocí médií. Jejich podstata je taková, že je možné je snadno opakovat. Mají svá vlastní pravidla, která překračují empirickou zkušenost, a tak ji musí substituovat jinak – řekl bych *fiktivně* (jako když sledujeme v televizi politickou debatu – většinou přesahuje schopnosti diváka poznat, který – a jestli vůbec nějaký – z mluvčích mluví smysluplně či relevantně (o pravdivosti ani nemluvě), proto se jeho hodnotící měřítko přesouvá například k posouzení výřečnosti, vzhledu nebo nějakých dalších *nedůležitých* aspektů mluvčího).

Na Boorstina v tomto ohledu explicitně navazuje francouzský filosof Jean Baudrillard. Ten zavádí pojem *simulakrum*. Simulakrum je znakem, který nemá denotát v realitě. Simulakrum se vztahuje k tzv. hyperrealitě, konstrukt, který je k realitě uměle přidán a má schopnost ji nahrazovat. Hyperrealitou je například internet, nebo systém elektronického bankovníctví. To však neznamená, že by simulakra nebyla důležitá – právě naopak – hyperrealita je totiž podle Baudrillarda reálnější než realita sama, je snazší ji vnímat, jelikož může podporovat senzibilitu člověka mnohem intenzivněji než

podněty reálné⁴⁹. Tyto úvahy jsou velmi podobné Wittgensteinovu pojetí řečové hry. Pseudo-události a simulakra jsou specifickými řečovými hrami, které jen omezeně přesahují sebe navzájem. Jedna z hlavních Baudrillardových výtek současným teoretikům je, že si rozdíl mezi realitou a hyperrealitou neuvědomují a nerozlišují mezi nimi. Když přemýšlejí například o marketingové komunikaci, nechápou, že je pouhým simulakrem a stále se ji pokouší analyzovat, jako by byla reálná. Baudrillard si všímá, že velká spousta masových sdělení (a obzvláště reklamních sloganů) je tautologická. To dnes ví, každý úspěšný pracovník v marketingu – reklama nesmí nic sdělovat, aby nebylo možné se vůči ní vymezit – tudíž musí být universálně pravdivá, a tedy tautologická. Jak říká Baudrillard: „*The truth is that advertising (like the other mass media) does not deceive us: it is beyond the true and false*”⁵⁰ (Baudrillard, 1998, s. 127). Média zkrátka hrají řečovou hru, která nemá vztah k realitě. Zejména se to týká reklam a PR sdělení. To koresponduje s Wittgensteinovým postojem, podle kterého nemají tautologické věty smysl (srv. Wittgenstein, 1993b, s. 285)⁵¹.

To ovšem neznamená, že by simulakra nemohla realitu ovlivňovat. Také proto, že si rozdíl mezi realitou a hyperrealitou málokdo uvědomuje neustále, dochází k jejich směšování. Je to jako když nepoznáme rozdíl mezi různými řečovými hrami a mísíme jejich pravidla. Hyperrealita však splývá s realitou i z jiných důvodů, události v hyperrealitě můžou objektivně ovlivnit realitu díky svému vlivu, který je dán konsensuálně (například krach na burze cenných papírů má vliv na životní podmínky lidí)⁵².

Tyto Boorstinovy a Baudrillardovy myšlenky se tak jeví jako v zásadě podobné Wittgensteinově teorii řečových her. V podstatě jde o odlišení různých systémů,

---

⁴⁸ „*Zatímco propaganda zaměňuje postoje za fakta, pseudo-události jsou syntetickými fakty, které lidi ovlivňují nepřímo tak, že poskytují publiku jakási svoje „fakta“. Ta pak slouží jako základ pro postoje, které si na jejich základě publikum tvoří samo*“

⁴⁹ Každý, kdo viděl Avatara ve 3D mi, myslím, dá za pravdu. Ostatně hyperrealita není vynálezem novým - je možné ji spatřit už v prvním fiktivním příběhu. Její síla nicméně koreluje s mírou senzibility: na jednu stranu nelze srovnávat dnešní filmy s těmi ze třicátých let, na druhou však jejich vliv na diváka může být, pokud zohledníme kontext, i menší.

⁵⁰ „*Pravdou je, že nás reklamy (stejně jako ostatní masová média) neklamou: jsou mimo pravdu a lež.*“

⁵¹ Baudrillardův postoj však nemusí být zcela kompatibilní s Wittgensteinovým. Otázkou totiž je, jestli existuje řečová hra, která denotáty v realitě má. Co by odpověděl Baudrillard, přiznám se, nevím (myslím, ale, že by jeho odpověď byla kladná), Wittgenstein by řekl, že je to jedno, respektive že realitu stejně nemůžeme poznat a naše řečové hry buď můžou tuto skutečnost správně reflektovat, anebo můžou v tradici „špatné“ filosofie objektivní realitu samy pro sebe konstruovat.

⁵² Nebo fiktivní přistání na Měsíci, které se odehrává v hollywoodském studiu. Pokud se něco nepovede a raketa fiktivně shoří v atmosféře, musejí i fiktivní kosmonauti reálně uhořet.

nesoucích významy. Tyto systémy se nesmějí směřovat, a to ani případě kdy nás k tomu lákají navzájem podobnými nebo dokonce stejnými lexikálními či gramatickými jednotkami, neboť v takovém případě hrozí riziko nepochopení. Wittgensteinova originalita pak spočívá v tom, že napsal Filosofická zkoumání již ve čtyřicátých letech.

4.3. Stejnost v úsudku

Masová mediální komunikace je tedy simulakrem, je samostatnou řečovou hrou, uzavřeným souborem významů, který má vlastní pravidla. Musí být poplatná masovému vkusu, tedy vkusu co největšího počtu lidí, aby jí co nejvíce lidí rozumělo – to je kritériem její úspěšnosti. Ze stejného důvodu podléhá zjednodušení ve svých obsazích. Není náhodou, že správný novinový článek má být napsán tak, aby mu rozumělo dvanáctileté dítě. Mediální komunikace bytostně nedovede sdělit příliš složitý význam, a tak musí nutně podléhat zjednodušením. Dále je svou podstatou nucena *neustále* sdělovat, a to i v případě, kdy nemá sdělit, co by za sdělení stálo. I v takovém případě tvoří pomocí svých simulaker pseudo-události, a ty jsou právě v takovém případě ještě evidentnější.

Pravidly mediální komunikace se neřídí jen obsah této komunikace ale i (a možná zásadněji) její forma – nelze například v médiích vyjádřit takovou myšlenku (obsah), která by zároveň neodpovídala charakteru mediální formy: „*Tak ty tedy říkáš, že o tom, co je správné a chybné rozhoduje shoda lidí? – Správné a chybné je to, co lidé říkají; a v řeči se lidé shodují...*“ (Wittgenstein, 1993b, aforismus 241). Nemá smysl oddělovat formu od obsahu, obojí pramení pouze ze stereotypu „užívání“ řečové hry. Jediným kritériem porozumění mediální komunikaci (ať už se jedná o člena publika, či tvůrce mediálního sdělení) je zdatnost v porozumění nutně metaforickému charakteru mediálního sdělení.

K dorozumívání se řeči patří nejenom shoda v definicích, nýbrž také (ať to zní jakkoli podivně) shoda v úsudcích. (Wittgenstein, 1993b, aforismus 242). Shoda v definicích a úsudcích je neskonale důležitou. Čím větší porozumění má mediální sdělení sklidit, tím větší shoda, respektive – stejnost – v pochopení (interpretaci) mu musí předcházet. A tak pokud by mělo publikum pochopit nějaké sdělení, musí být v relevantní intelektuální dovednosti, kterou je schopnost interpretace právě toho kterého mediálního sdělení, úplně *stejně*. Shoda v úsudcích a shoda v definicích splývá

– obojí je dáno charakterem té které řečové hry. Publikum i tvůrci té které mediální komunikace tak musejí, v krajním případě, kdy je srozumitelnost hlavním cílem⁵³, o mediálním sdělení naprosto stejně uvažovat i jej stejně hodnotit. Musejí ve svém přístupu k mediálnímu sdělení být ideálně úplně totožní. K dosažení vysoké úrovně srozumitelnosti a pochopení je tak nutno v rámci médií komunikovat ve skupině jedinců s velkou mírou stejnosti. V případě síťových médií je tomu tak již z definice, pro analýzu masových médií je klíčovou právě představa o publiku, kterou disponují tvůrci.

4.4. Aktéři mediální komunikace (tvůrci a publikum)

To, čemu říkám *uzavřenost* (nějaké) mediální komunikace, má rovněž zajímavý vliv na její publikum. Povaha masové mediální komunikace je taková, že je do značné míry jednosměrná. Otázkou je, do jaké míry je publikum mediální komunikace součástí této řečové hry, respektive do jaké míry ji ovlivňuje a spoluvytváří. Tvůrce mediálního sdělení ví, že vytváří toto sdělení *pro* publikum, nicméně jeho představa publika nemusí nutně korespondovat s představou publika, která je vlastní samotnému publiku. Existují mediální teoretici, kteří dokonce tvrdí, že zamýšleným publikem mediálních sdělení není masa, ale šéfredaktor, vlastníci média a ostatní novináři (srv. McQuai, 2007, s. 239). Každopádně lze, myslím, říci, že se publikum na tvorbě masově mediálních sdělení nepodílí aktivně (když pomineme „okrajové“ projevy, jako dopisy redakci či různé facebooky v televizním vysílání etc.⁵⁴). Proto je otázkou, do jaké míry je publikum součástí masově mediální řečové hry. Každopádně je ale publikum složeno z expertů na mediální komunikaci. Ono samo, či přesněji jeho představa v hlavách tvůrců mediální komunikace je jediným arbitrem srozumitelnosti, a tedy úspěšnosti mediální komunikace. Tím totiž, že Wittgenstein implicitně odmítá normu a kodifikaci a je ochoten pracovat pouze s územ, vlastně vyzdvihuje, oproti ostatním myslitelům, roli aktérů mediální komunikace (a ti se nutně řídí svojí představou o publiku).

Představa tvůrců ohledně publika s představou publika ohledně sebe sama se vyvíjí v řečové hře. Nelze říci, že by jedna z představ určovala druhou výhradně, spíše se obě navzájem ovlivňují ve stereotypu užívání. Pokud by totiž představa tvůrců nějak zásadně neodpovídala představě publika, jejich noviny by nikdo nečetl.

---

53 Je samozřejmě možné, aby tvůrci mediální komunikace úmyslně porušili její pravidla – například s cílem dosáhnout nedorozumění.

A přesně podle kritéria stejnosti publika by bylo vhodné analyzovat různé druhy mediální komunikace (tedy různé specifitější řečové hry, které jsou její podmnožinou). Pokud ve zlaté éře masové mediální komunikace bylo publikum maximálně homogenizované (jak se o tom mluví především v kontextu globalizace, respektive uniformované mediální produkce zejména americké kultury), pak se v poslední době mediální teoretikové přiklánějí k pojetí, že v současné době je trend spíše opačný. „„Publikum“ se mění ve velmi diferencovaný soubor více či méně aktivních zákazníků neomezeného počtu různých informačních služeb“ (McQuail, 2007, s. 324). Publika se rozrůžňují, stejně jako vznikají různé nové podmnožiny řečové hry mediální komunikace. Je možné, že v budoucnu možná nebude jednotné publikum vůbec existovat. Budoucnost se nicméně vždy předvídá těžko (srv. Hartley, 1998., s. 154 – 165).

Masovost je však hlavní charakteristikou rovněž i jednotlivých mediálních řečových her. My, jakožto členové publika, si sice můžeme do jisté míry vybrat jakou řečovou hru budeme hrát (jestli například budeme číst více či méně bulvární noviny), ale už příliš nemůžeme ovlivnit vkus té které řečové hry. Ve skutečnosti samozřejmě nejsou všichni lidé ve svém vkusu (*definicích a úsudcích*) stejní, a to ani pokud jsou součástí stejné subkultury. Proto se vlastně (pakliže je jejich cílem porozumění v dané řečové hře) musí v minoritních ohledech masové řečové hře přizpůsobovat. Subkultura či jiná skupina lidí, které je jedinec součástí po něm mimo jiné implicitně vyžaduje, aby ve vztahu k médiím upravoval svůj vkus dle jejího (tak se to děje třeba při poslechu hudby, či diskusích ohledně mediálního obsahu) a to minimálně na úrovni agenda setting (viz Wittgenstein, 1993b, aforismy 569 – 570).

V případě síťových médií (tedy takových, kde neexistuje jasná hranice mezi tvůrcem a publikem) je metafora řečové hry ještě vhodnější. Zde publikum s tvůrci splývá – mediální sdělení je tvořeno lidmi, kteří je tvoří pro sebe – či lidi v relevantním ohledu stejné (to však neznamená, že by zde nemohlo docházet k podobnému implicitnímu ovlivňování jako v případě nesíťových médií – představme si školáka, který není mezi spolužáky v obraze, protože neví, co se předcházejícího dne probíralo v diskusi pomocí instant messengeru). Síťová mediální komunikace je vlastně tvořena

---

54 Pro síťová média tato teze samozřejmě neplatí – stejně jako v jejich případě není vhodné oddělovat publikum od tvůrců.

uzavřenou skupinou, která komunikuje ve svém rámci⁵⁵. Takové komunikaci pak nelze rozumět, pakliže nejsme součástí jejích pravidelných účastníků. Tento koncept je ale rovněž aplikovatelný na různé fankultury nebo skupiny sdílející společnou formu výdělečné činnosti, která je neuchopitelná většině nezúčastněných lidí (politika, obchodování na burze etc.). Síťová média fungují přesně v intencích Wittgensteinova ignorování kodifikace a normy. Účastníka webového chatu nezajímají pravidla českého pravopisu, on zajišťuje srozumitelnost svým textům pouze dodržováním a pomalým usměrňováním úzu (srv. Wittgenstein, 1993b, aforismus 70). A jiné kodifikační či normativní rámce než obecná pravidla slušného vyjadřování, které by byly vůči síťové komunikaci relevantní, ani není snadné objevit. Komunikace přes internet v zásadě nemá dnes (možná kvůli její relativní novosti) ani normu či kodifikaci, kterou by *mohla* porušovat.

Zdůrazňování úzu má však své oprávnění i v ostatních složkách mediální komunikace. Ve skutečnosti existují její složky, které se o kodifikaci pokoušejí. Příkladem takového média může být například veřejnoprávní televize. Česká televize se pokouší být „kodifikovanou řečovou hrou“⁵⁶. Její činnost je vymezena zejména druhým paragrafem Zákona o České televizi 483/1991 Sb. Jeho první odstavec zní: *“Česká televize poskytuje službu veřejnosti tvorbou a šířením televizních programů, popřípadě dalšího multimediálního obsahu a doplňkových služeb na celém území České republiky za účelem naplňování demokratických, sociálních a kulturních potřeb společnosti a potřeby zachovat mediální pluralitu“*. Dále je v zákoně podrobněji vysvětleno, co se tím zhruba myslí (jako například: *„poskytování objektivních, ověřených, ve svém celku vyvážených a všestranných informací pro svobodné vytváření názorů ... rozvíjení kulturní identity obyvatel České republiky včetně příslušníků národnostních nebo etnických menšin“* etc.) (Zákon o České televizi 483/1991 Sb). O tom jestli veřejnoprávní televize splňuje tyto požadavky se vedou samozřejmě spory, Wittgensteinovým příspěvkem do debaty by bylo, že není dlouhodobě možné „zvenčit“ podobné věci televizi nařídít. Televizní (jako jakákoli jiná mediální) produkce vzniká samovolně – způsobem, který je dán zvykem, procesem výroby a zaběhlými stereotypy

---

55 Pravděpodobně existují i hierarchizované komunity, ve kterých se na tvorbě obsahu nepodílí všichni její členové. a rovněž členství není jasně definovatelnou kategorií, lze si představit, že někdo komunikuje ve skupině například častěji, než jiní. Analýzu různých komunit síťových médií z hlediska vztahu tvůrců a publika by zajisté bylo možné zpracovat jako samostatnou práci.

56 Což je *contradictio in adjecto*.

řečové hry. Jestli tedy například Česká televize „naplňuje demokratické, sociální a kulturní potřeby společnosti“, to nám Wittgenstein odhalit nepomůže, nicméně pokud se rozhodneme že ano, pak je tato skutečnost – podle Wittgensteina – způsobena výhradně tím, že naplňování demokratických potřeb etc. prostě odpovídá charakteru televizní produkce ČT (i. e. pravidlům řečové hry Česká televize). Pravidla, respektive stereotypy užití ukazují, jakým způsobem je možné napodobit minulou televizní produkci (srv. Wittgenstein, 1993b, aforismus 85). Wittgensteinův postoj tak můžeme postavit proti teoriím, které považují masová média za vhodná k šíření ideologie (například vzdělání), která je jim nařizena „zvenčí“ či „shora“ (Sovětská teorie tisku etc. (srv. Jiráček et alii, 2009, s. 122)).

5. Srovnání Wittgensteinova přístupu s přístupy jiných autorů; námitky vůči uzavřenosti mediální komunikace jakožto řečové hry

5.1. Polysémie a intertextualita Johna Fiska

Vůči našemu pojetí mediální komunikace jakožto uzavřené řečové hry, ve které jsou významy zajišťovány konsensem mezi aktéry mediální komunikace, by bylo možné postavit například polysémní pojetí Johna Fiska. Fiske je přesvědčen, že snad každé sdělení v sobě obsahuje mnohost významů. Významová mnohoznačnost se projevuje právě tím, že je možné mediální sdělení interpretovat různě. Podle Fiska má smysl hovořit o významu textu (e. g. televizního vysílání), až když je tento text zaznamenáván příjemcem. Jelikož jsou příjemci sdělení (na rozdíl od sdělení samotného) různí, je možné, aby mělo sdělení v jednu chvíli několik správných významů. „Obsah masových médií je tudíž primárně **polysémický**, má pro své „čtenáře“ (tedy členy publika) mnoho možných významů. Fiske tvrdí, že polysémie je nezbytným rysem skutečně masové mediální kultury, protože čím více možných významů existuje, tím větší je šance oslovit různá publika a různé sociální kategorie v rámci celkového množství příjemců“ (McQuail, 2007, s. 270). Fiskova myšlenka polysémie je podobná Hallově Teorii zakódování a dekodování, oba autoři akcentují „politický“ aspekt preferovaného čtení a možnosti se vůči němu vymezit. Oba zkrátka akcentují svobodu příjemce vybrat si, co si mají v kontextu o sdělení myslet (nebo jej můžou

i ignorovat), a to i přes to, že si oba autoři uvědomují moc, kterou tvůrci sdělení, obzvláště v případě masových médií mají. (srv. McQuail, 2007 s 128 – 129).

Každopádně se zatím zdá, že oba koncepty – na rozdíl od Wittgensteina – připouštějí více možností porozumění sdělení. Fiske tvrdí, že je možné, aby si mediální sdělení vysvětlil každý jinak a přesto u všech recipientů došlo k porozumění. Takový jev se potom projevuje např. formováním subkultur (vulgárně řečeno – lidé se sdružují podle svých názorů a postojů). Navíc mohou různé významy, které sdělení přisuzují různí recipienti, být společensky komplementární v tom smyslu, že si nemusejí protirečit. To se zdá být v zásadě odlišným postojem než „totalitní“ pojetí řečové hry. U Wittgensteina lze sdělení rozumět víceméně jen v rámci jeho vlastního kontextu tak, jak se v rámci tohoto kontextu nabízí⁵⁷. Řečová hra připouští vždy pouze jeden možný smysl a význam pro každý svůj prvek a my jí buď rozumíme, anebo nerozumíme a v tom případě se jí můžeme naučit používáním. Fiske (a Hall) takový přístup odmítá a považuje mediální komunikaci za proces otevřený různým interpretacím, které jsou správné. V této koncepci tak existují různá publika jedné mediální komunikace a významy, které této komunikaci publika přiřazují spolu mohou v nějakém ohledu soupeřit, ale mohou také existovat paralelně a nekonzfliktně.

Na druhou stranu – Wittgenstein ve Filosofických zkoumáních neuvažuje o masovosti. Většina řečových her, které uvádí jako příklady pro své úvahy, jsou velmi jednoduchými příklady možné komunikace. Jeho řečové hry zpravidla nepřesahují komunikaci ve dvojici nebo jednoduché systémy kódování významů pomocí několika málo designátorů. V situaci natolik složité, jako je mediální komunikace, proto není možné dopředu předpovědět, jak přesně by se ta která řečová hra hrála. Řečová hra naprosto není totalitní v tom smyslu, že by omezovala možnosti tahů (reakcí) na nějakou výpověď. Když tedy s Wittgensteinem říkáme, že mediální komunikaci je možné porozumět pouze v rámci řečové hry, pak o charakteru této řečové hry ještě neříkáme nic konkrétního. „Řečová hra mediální komunikace“ tak může klidně probíhat způsobem, který nastínil Fiske. Koneckonců, jak píše Wittgenstein, jeho cílem není vysvětlovat, pouze popisovat (srv. např. Wittgenstein, 1993b, aforismus 109)⁵⁸.

---

57 A to je právě předmětem nejzásadnější Gellnerovy kritiky: jakoby neexistovaly, než osamocené „kultury“, které jsou pro cizince naprosto nepochopitelné a které jedině jsou schopny poskytovat význam (srv. Gellner, s. 194).

58 A to, že se Wittgenstein nezabývá masovou komunikací nelze chápat jako výtku. Nebyla prostě explicitně jeho zájmem.

Podle Fiska je možné různá mediální sdělení kombinovat (ať už podobná sdělení z různých médií, či zejména různá sdělení mezi sebou navzájem). Člověk obeznámený s několika mediálními hrami si může vytvořit specifický obsah kompilací částí každé z nich. Fiske tento jev označuje jako *intertextualitu* (viz McQuail, 2007, s. 270). Některé mediální obsahy k intertextualitě podle něj dokonce vybízejí třeba tím, že na sebe vzájemně odkazují. V takovém případě ale pouze hrají tutéž řečovou hru, pouze jinými prostředky (například když TV Nova vybízí diváka, aby se podíval na její webové stránky). Mnohem zajímavější je intertextuální asociace, která není v divákovi (obecněji příjemci sdělení) vyvolána intencně. K takové situaci dochází když si divák spojí dvě nebo víc informací například na základě lexikální podobnosti. V tomto případě dochází k směřování nesouvisejících řečových her a v intenci Wittgensteinovy filosofie k ztrátě srozumitelnosti.

Polysémie tedy nemůže sloužit jako námitka k teorii řečových her pozdního Wittgensteina, je však protikladná traktátovému pojetí významu. Podle raného Wittgensteina by měl být ideální jazyk sestaven ze slov, která by mnohoznačnost vylučovala. To má na mysli, když v tezi 3.325 navrhuje ustavení nového, znakového jazyka, kde by každé slovo mělo právě jeden možný význam (terminologií Traktátu: jazyk, který nepoužívá různé *znaky* ve stejných *symbolech* a vice versa) (viz Wittgenstein, 1993a, teze 3.323, 3.325; srv. Babíčková, 2011, s. 41-42). To, jak se Wittgensteinův vkus a postoj ohledně polysémie v průběhu jeho života změnil může, spolu s tím co bylo právě řečeno, ilustrovat poznámka z roku 1946, ve které se zmiňuje o hnusu, který v té době pociťoval z existence Esperanta jakožto pravidelného, logicky založeného a zejména *umělého* jazyka (srv. Wittgenstein, 1993c, s. 83).

5.2. Postmoderní sémiotika a otevřený text Umberta Eca

Kromě absence úvah o specifičnosti masové komunikace je *vzhledem k našim účelům* zásadní výtkou k Wittgensteinovi, že není ochoten pracovat s otevřeným textem⁵⁹. McQuail shrnuje, co je otevřený text takto: „*Podle Eca (1979) je otevřený text takový, jehož diskurz se nepokouší přinutit čtenáře k přijetí jednoho určitého významu nebo interpretace. Různé druhy a konkrétní příklady mediálních textů se mohou lišit stupněm své otevřenosti. Například zprávy se obecně snaží nebyť otevřené, nýbrž vést*

k uniformnímu informačnímu cíli, zatímco seriály a soap-opery jsou často postaveny volněji a umožňují různá „čtení“. K přesnému odlišení žánrů ovšem tuto diferenciaci použít nelze – i v rámci jednotlivých žánrů totiž mohou být velké odlišnosti ve stupni otevřenosti“ (McQuail, 2007, s. 271). Otevřenost textu negativně koreluje se silou, jakou je nám vnucováno preferované čtení (hypoteticky maximálně otevřený text by žádné preferované čtení neměl). Čím je tedy text otevřenější, tím více různými způsoby je možné jej interpretovat. Zdá se tedy, že některé druhy textů jsou a-priori otevřenější než jiné. Čím je žánr či konkrétní text exaktnější a jednodušší, tím je uzavřenější a je tak snazší pochopit intenci jeho autora či samotného textu.

Čím je naopak text otevřenější, tím je mnohoznačnější. Například o umění Eco tvrdí, že má potenciál být dílem tak otevřeným, že jeho význam může nabývat až tautologičnosti (i. e. je možné jej interpretovat nekonečným množstvím způsobů). „*Je vskutku obtížné vyhnout se závěru, že umělecké dílo sděluje příliš mnoho, tudíž nesděluje vůbec.*“ (Eco, 2009, s. 328). Masová komunikace (a specificky televizní reklama) tak jak ji chápe Baudrillard je například otevřeným dílem. Oproti tomu krátká novinová zpráva, odpovídající stručně a přesně na otázky kde?, kdy?, co? a jak? je textem relativně uzavřeným, jelikož možné ji zpravidla interpretovat pouze jedním způsobem, a to doslova.

Situace je však ve skutečnosti složitější. Eco se otevřeností textu zabýval velmi obsáhle a po dlouhou dobu a proti otevřenosti, jakožto vlastnosti textu, staví ještě otevřenost jakožto *způsob čtení*. „*Texty mediálních zpráv jsou například mnohem uzavřenější a předurčenější svému informativnímu účelu, i když i ony mohou být „dekódovány“ rozdílně, nebo dokonce zcela odlišně* (Eco, 1979, – cit. dle McQuail, 2007, s. 276). Otevřenost tedy závisí rovněž na přístupu čtenáře. Teoreticky je tak možné interpretovat alespoň dvěma různými způsoby jakkoli uzavřený text. Je možné říci, že každý text je možné nazírat jako otevřený (někdy by však takový způsob interpretace interpreta předem diskvalifikoval).

Eco dělí možné interpretace do tří typů: *intentio auctoris* je tím, co zamýšlel říci autor, *intentio operis* to, co text říká nezávisle na autorovi a *intentio lectoris* tím, „*co v něm našel čtenář na základě svého vlastního systému očekávání*“ (srv. Eco, 2004, s. 59). Pro naše účely můžeme *intentio operis* ztotožnit s *intentio lectoris* proto, že to je

---

59 „Textem“ může být v tomto kontextu samozřejmě jakákoli výpověď či komunikace, nejen psané

v jejich případě vždy čtenář, kdo rozhoduje o jejich podstatě (srv. Eco, 2004, s. 68). Zabývejme se tak pouze *intencí autora* a *intencí čtenáře*. Je jasné, že existují texty, které jsou otevřené podle první z těchto intencí, avšak uzavřené podle té druhé a vice versa. „*I text, který byl zamýšlen jako absolutně jednoznačný, můžeme číst jako nekonečně interpretovatelný.*“ (Eco, 2004, s. 60).

Otevřené dílo podle *intentio auctoris* je založeno na porušování pravidel kódů a konvenčních systémů. K jeho úspěšné interpretaci musí čtenář vědět, co je porušováno. Otevřený text dle *intentio auctoris* tak záměrně nedodržuje zavedená pravidla, podle kterých by se dal bez zapojení hlubších intelektuálních zdrojů snadno pochopit jeho smysl. V rámci mediální komunikace sem patří například reklamy a všechny PR sdělení pokud se nesnaží aktivizovat určitou skupinu na základě jejich postojů ale pouze informovat o své existenci. Jejich sdělení na úrovni primární narace je většinou tautologické a neříká tedy nic, sekundární narace potom říká to nejjednodušší a nejpochopitelnější – že existuje autor této komunikace (a že například vyrábí jogurty). PR otevřený text se vyznačuje tím, že se snaží, aby toho řekl co nejméně a byl tak interpretovatelný co nejobtížněji.

Řečová hra vždy předpokládá text z hlediska *intentio auctoris* uzavřený. Wittgenstein není ochoten pracovat s otevřeným textem, respektive není ochoten posuzovat žádný text jakožto otevřený. Aby bylo možné řečovou hru ustavit, je totiž nutné předpokládat určitou míru uzavřenosti textu. Čím je text otevřenější, tím obtížněji se s ním hraje řečová hra. Nekonečně otevřené texty pak zakomponovat do skutečné řečové hry nelze, jelikož se u nich nikdy nepodaří vytvořit dostatečný topos pravidel a pravidelností v interpretaci (leďa by se jednalo o řečovou hru nanejvýš tupou a jednoduchou – jako je sledování televizních reklam: například – nahodilá žena má radost, jelikož jí jogurt x. Její rodina má radost, protože má ona radost. Všichni jsou na krásné louce. A na úrovni metanarace: firma y vyrábí jogurt x). Zde je řečová hra možná, ač je text velmi otevřený. Taková řečová hra má však pouze velmi omezené množství tahů – je umožněna svou jednoduchostí. Dále je specifická v tom, že se proti ní nelze vymezit, jelikož neobsahuje žádné preferované čtení⁶⁰.

---

slovo.

60 Alternativně by bylo možné říci, že takto naznačený text může být chápán rovněž jako text zcela (nekonečně) uzavřený, a v tom případě by preferovaným čtením bylo to, co jsem právě popsal. V extrémních případech se domnívám oba typy textu splývají, nekonečně otevřený text je zároveň textem nekonečně uzavřeným (a v případě, řekněme, postmoderního umění, které je možná si

Mimo tento extrémní příklad však řečová hra potřebuje z hlediska *intentio auctoris* uzavřený text. Řečová hra sice ke své existenci preferované čtení nevyžaduje zcela, nicméně vyžaduje jistý stereotyp v interpretaci, aby ji bylo možno hrát (významy jsou přece podle Wittgensteina způsoby použití). Kromě nekonečně otevřeného textu (z hlediska autorova záměru) platí, že čím je text otevřenější, tím obtížněji se může uplatnit v řečové hře. Řečová hra text (komunikaci) uzavírá.

Z hlediska *intentio lectoris* je potom otevřenost textu vlastně nepochopením, či neochotou hrát řečovou hru (a tím je vlastně vyjádřen záměr hrát řečovou hru *jinou*).

Texty masových médií jsou z hlediska typu většinou texty *intentio auctoris* uzavřenými. Považovat je za otevřené z hlediska *intentio lectoris* by se dle Wittgensteina rovnalo rozhodnutí jim nerozumět. Pokud se jako příjemce rozhodnu interpretovat nějaké sdělení způsobem, který je méně dominantní, pak to neznámá, že se pohybuji mimo řečovou hru, pouze ji upravuji – hraji vlastně jinou řečovou hru, než by se dalo čekat. V mediální komunikaci to však lze dělat pouze v případě síťových médií – tedy tam, kde je čtenář zároveň tvůrcem a má tak moc ovlivňovat pravidla řečové hry (ovšem pokud můj spoluhráč na tuto změnu v řečové hře přistoupí – v takovém případě se potom moje *intentio lectoris* stává *intentio auctoris* – a řečová hra je opět uzavřena). Klasická masová média takovou situaci neumožňují: otevřenost v *intentio lectoris* je u nich výrazem nepochopení a otevřenost v *intentio auctoris* kritériem špatného textu⁶¹.

To však naprosto neznámá, že by publikum nehrálo mediální řečovou hru – jeho postoje a názory jsou charakter mediální komunikace rovněž ovlivňují – pouze, že pokud se statisticky slabá část publika nějakého druhu masové (nesíťové) komunikace rozhodne interpretovat sdělení jinak, než většina, nesetká se s úspěchem.

Pro masově mediální texty je uzavřenost charakteristická. A to obzvlášť v dnešní době, kdy se média snaží držet linii apolitičnosti a objektivity. Předporozumění (*intentio lectoris*) i forma (*intentio auctoris*) mediálního textu (typicky novinové zprávy) jsou uzavřenými řečovými hrami, které operují na základě úzu. Tyto texty obsahují zpravidla

---

vysvětlit úplně jakkoli, by bylo preferované čtení: „vůbec tomu nerozumím, nemá to žádný smysl“). Všechny reálně existující texty se mohou nekonečně otevřenému textu ve skutečnosti samozřejmě pouze přibližovat - nikdo není schopen nějaký text interpretovat nekonečně způsoby - slovo „nekonečno“ tu (jako ostatně obvykle) zastupuje „příliš mnoho“. Dále budeme tento extrémní případ ignorovat.

jednu úroveň narace a znamenají to, co znamenají intuitivně. Otevřenost z hlediska *intentia auctoris* znamená dnes špatného novináře, otevřenost z hlediska *intentio lectoris* není v zásadě možná. Existují samozřejmě výjimky (sofistikovaný *politický* komentář v publicistickém týdeníku, články v rubrice *názory*), které jistou míru otevřenosti předpokládají. Rovněž je možné seřadit typy médií podle jejich tendence k otevřenosti (a říci třeba, že sledování televize podporuje větší množství interpretací, než návštěva kina). Pro naše účely však postačí říci, že mediální texty jsou většinou texty relativně uzavřené, a je tedy možné na ně aplikovat Wittgensteinovu řečovou hru.

Obecně řečeno, Wittgensteinova sémiotika, jak ji implicitně předpokládá ve Filosofických zkoumáních je mnohem jednodušší než pojetí tradičních myslitelů, jako jsou Pierce, Saussure, Barthes nebo Eco⁶². Ten dokonce píše, že Wittgensteinova Filosofická zkoumání jsou „*nejrigoróznějším pokusem eliminovat každou formalisovanou disciplínu zabývající se významem*“ (Eco, 2009, s. 96). Tím, že se podle Wittgensteina význam konstruuje pouze ve způsobu užití, vlastně ignoruje celou sémiotickou tradici a její metafyziku. V jeho pojetí je pouze *pojmem* – a pokud nepatříme mezi solipsisty (což ostatně málokdo) ještě reálný *denotát*, či *věc* – není tu nic třetího: žádný sémiotický trojúhelník, žádný designát. Proto je pozdního Wittgensteina možno, podle mého, považovat za postmoderního myslitele par excellence. Jeho myšlenky jsou pak ještě zajímavější, když si uvědomíme, kdy je napsal.

---

61 Kromě výše zmíněného *extrémního* případu „nekonečné“ otevřenosti, který vlastně říká jen, že existuje.

62 Anebo ne? Třeba stále platí, že o čem se nedá mluvit, o tom se musí mlčet.

Závěr

Řečová hra je stereotypem komunikačního jednání. Existují různé řečové hry, které se od sebe liší jak formou, tak obsahem svých částí. Řečová hra je formována implicitními pravidly, tedy způsoby, jakými jsou její významové prvky použity. Každý významový prvek je nějak reprezentován (třeba slovem ve větě), jeho význam je však bytostně a nezměnitelně spjat s řečovou hrou, v rámci které se vyskytuje. Stejné slovo v různých řečových hrách tak v tomto ohledu nese různý význam. Pokud chceme porozumět nějaké informaci či komunikaci, jediný způsob, jak toho docílit, je „naučit se hrát relevantní řečovou hru“. To znamená, že musíme odhalit význam jejích součástí používáním – praktikováním této specifické komunikace (řečové hry). Význam a smysl jsou vlastnosti prvků řečové hry, které jsou jim přiřazeny skrze ni. V rámci jedné řečové hry mají všechny její prvky právě jeden význam. Koncept řečové hry nepřipouští mnohoznačnost v interpretaci, ani v autorově intenci. To znamená, že řečová hra pracuje výhradně s „uzavřeným textem“. Řečové hry mohou být sobě navzájem nadřazeny či podřazeny (jako množiny). V tomto ohledu je ku příkladu řečová hra „mediální komunikace v České republice“ víceméně podřizena řečové hře „gramatika Českého jazyka“.

V žádném z Wittgensteinových textů, které mi jsou známy, není explicitně pojednáváno o masových médiích či masové komunikaci. Tato skutečnost způsobuje mediálním studiím jistou nesnadnost, pokud se Wittgensteinem chtějí zabývat. Tím nemá být řečeno, že by Wittgensteinovy postoje a myšlenky nebyly pro mediální studia užitečné. Jedním z jeho stěžejních témat je komunikace, a i přes to že nikoli masová, poznatky, které Wittgenstein nabízí, jsou tak pro pochopení *masové* komunikace vhodné. Svým přístupem je v rámci mediálních studií nejpodobnější Birminghamské škole, respektive pokud bychom se chtěli vyjádřit chronologicky, můžeme říci, že Birminghamská škola – pokud není pozdním Wittgensteinem přímo inspirována – minimálně používá podobné postupy a způsoby uvažování jako on.

Pokud aplikujeme Wittgensteinovy poznatky na mediální komunikaci, zjistíme, že mediální komunikace je řečovou hrou. Jako taková je uzavřeným *příběhem*, který nemá význam a smysl mimo sebe sama. Každá její součást získává smysl pouze ve stereotypu svého užití, nemá tak – v extrémním případě – smysl klást otázku po pravdivosti mediální komunikace mimo svůj vlastní diskurz. Význam určitého druhu

mediální komunikace tak spočívá vlastně v kontextu a stereotypu, které je tomuto druhu komunikace vlastní (a z tohoto důvodu může působit snaha o ovlivnění nějaké mediální komunikace *zvnějšku* nepatříčně, respektive jako něco co není možné). Pravidla, kterými se mediální komunikace řídí, vznikají totiž podle Wittgensteina *samovolně* v průběhu komunikace. Každá jednotlivá zpráva musí mít právě jeden smysl – koherentní jednoduché a omezené sdělení – jinak by nebyla považována za kvalitní. To se týká všech druhů mediálních výpovědí, od masových až po síťové. Význam nějaké části mediální komunikace je možné pochopit, pouze pokud tuto část nazíráme bez vztahu k čemukoli jinému, tedy jiným nesouvisejícím řečovým hrám. Části mediální komunikace samozřejmě omezeně souvisí se sebou navzájem, a proto je prakticky *nějaký* přesah skoro vždy možný. *Naprostá* uzavřenost mediální komunikace jakožto řečové hry tak není možná, respektive to, že mediální komunikace existuje, znamená, že existují rovněž lidé, kteří si její uzavřenost neuvědomují, nebo s ní nesouhlasí.

Stuart Hall a John Fiske řeší problém, jakým způsobem se může člen publika postavit k mediálnímu sdělení tím, že přiznávají recipientovi jistou svobodu se vůči sdělení vymezit (opoziční kód u Halla, Fiskova teorie intertextuality). Pokud bychom měli brát vážně, co Wittgenstein explicitně píše, pak to podle něj není možné a jakýkoli nesouhlas s výpovědí se rovná jejímu nepochopení. Teorie řečových her nicméně není primárně určena pro *masovou* komunikaci a Wittgenstein rovněž neuvažuje v intencích přenosového modelu. Význam a smysl podle něj vzniká *v průběhu* hraní řečové hry za přičinění všech účastníků, a proto je možné říci, že je Wittgensteinova teorie slučitelná představami Halla a Fiska.

Dalšími mysliteli, kteří se proslavili poznatky o médiích, které by zároveň byly kompatibilní s Wittgensteinovými, jsou Daniel Boorstin a Jean Baudrillard. Ti se soustřeďují na vztah mezi mediálním obsahem a realitou. Ustavují jednotky nesoucí významy, které nepramení z reality. Boorstinova pseudo-událost je situací, která je způsobena *až* masovou komunikací, jež se tváří, že o ní jen referuje, Baudrillardovo simulakrum je pak významovou jednotkou, která nemá denotát v realitě. Jejich postoj vůči těmto entitám je (minimálně latentně) kritický; na rozdíl od Wittgensteina, pro kterého by aplikace na média byla až dodatečným krokem v obecnější ontologické a gnoseologické teorii. Jeho koncepce řečových her nicméně teorie pseudo-události a simulakra implicitně obsahuje.

Mediální komunikace má svá pravidla, která jsou dána tím, jakým způsobem jsou mediální texty vytvářeny a spotřebovávány. Kromě jednoduchosti a uzavřenosti je to především nutnost neustále něco sdělovat. Tyto vlastnosti způsobují homogenizační efekt v rámci každé z mediálních řečových her. Ve zlaté éře televize se to projevovalo sjednocením (skoro) všech diváků v jedno publikum, dnes převládá spíše mnohost publik, která je umožněna mnohostí mediálních řečových her a vzájemně si konkurujících médií. Pokud se člen publika rozhodne interpretovat si sdělení v opozičním kódu, pak je tento jev asi častější v situaci s malým počtem publik, zatímco pokud má takový člověk na výběr z velkého množství řečových her, je pravděpodobnější, že se mu podaří nalézt tu, která je kompatibilní s jeho vkusem (respektive *definicemi a úsudky*)⁶³.

Zejména síťová média fungují totalitně. Na webu je možné ustavit komunikaci relativně velmi levně, a proto je různých *specifických* síťových komunikací velké množství. Čím specializovanější komunikace je, tím totalitnější je ve svých významech. Zde se ukazuje vhodnost aplikace řečové hry. Webové komunity, příspěvky na youtube, facebooku či pod články webových novin fungují přesně v intencích svého úzu, který je dán konkrétním kontextem, formátem sdělení etc.

Tato „totalita“ či uzavřenost řečové hry je přesně tím, co na Wittgensteinově teorii nejvíce kritizuje Arnošt Gellner. Řečových her je sice nepřehledné množství (potenciálně snad nekonečné), v rámci každé z nich je však význam *v okamžiku komunikace* jednoznačný a daný. Charakter té které řečové hry je dán kulturně tím, jak se používají jednotky nesoucí významy. Význam je tak dílem zvyku. Proč je takový postoj kontroverzní, může pomoci naznačit Umberto Eco se svým *otevřeným textem*. Ponechme stranou prozatím otevřenost textu jakožto *intentio lectoris et auctoris* a soustředujme se na otevřenost textu jakožto vlastnost textu či typu textů. Ve Wittgensteinově světě jsou všechny texty uzavřené, jsou interpretovatelné pouze skrze svůj úzus, samovolně vznikající pravidla té které komunikace. Ve skutečném světě však (podle Eca a Gellnera) existují druhy komunikace, které „jedinou správnou“ interpretaci nemají. Otevřené texty je možné interpretovat více způsoby, někdy dokonce není jasné, která interpretace je u textu zamýšlená či hlavní, případně takovou interpretaci ani text nemusí mít. Na něco podobného naráží Gellner, když mluví o „transcendenci kulturních

---

63 Samozřejmě může úmyslně hledat i takovou, jejíž významy si vždy či velmi často interpretuje v

mezi“. Kultura v sobě zahrnuje nekonečnou možnost vývoje a Wittgenstein tuto „mnohost“ podle Gellnera nereflkuje stejně, jako není ochoten pracovat s otevřeným textem. Tato výtky je možná relevantní, pokud se zabýváme lidskou schopností poznání na filosofické, sociologické či antropologické rovině, nesouvisí však s poznáním významu mediálních textů. Stejně tak je možné říci, že otevřené texty se v mediální produkci příliš nevyskytují. Námitky proti uzavřenosti řečové hry tak pro nás nejsou příliš podstatné.

Pokud budeme otevřenost textu chápat jako *rozhodnutí* čtenáře či autora, pak lze říci, že v mediálním diskurzu znamená otevřenost z hlediska intencí autora (většinou) chybu, z hlediska intence čtenáře pak komunikační neschopnost, či rozhodnutí text nechápat.

Wittgensteinův příspěvek k nazírání na mediální komunikaci lze v zásadě shrnout do tří tezí: 1. Významy slov, vět, obrazů, zvuků a dalších jednotek jsou dány pragmaticky, užitím v rámci svého kontextu. Význam je tak dán konsensuálně, *použitím*. Pokud je význam nějaké jednotky změněn, je tomu tak proto, že ji statisticky významná skupina lidí začala v tomto kontextu používat jinak než předtím. 2. Každá výpověď má svůj kontext. Mediální komunikace je obecnějším kontextem, různé její části pak kontextem konkrétnějším. Každá mediální výpověď má smysl pouze v rámci svého kontextu, jednak mediální komunikace jako celku, a potom konkrétního druhu mediální komunikace. Mediální výpověď (například zpráva) dovoluje jen omezený přesah mimo svůj kontext, a pokud, tak jen do kontextů podobných. Některé mediální zprávy pak z tohoto důvodu nepopisují realitu, která by byla a-priornější než ony, ale spíše ji vytvářejí. 3. V rámci každého kontextu je k pochopení sdělení vyžadována stejnost či podobnost v *definicích* a *úsudcích*. Abychom dosáhli naprostého pochopení mediálního sdělení, musíme znát a dodržovat pravidla toho druhu mediální komunikace, které je sdělení součástí. Tato pravidla a jim odpovídající definice a úsudky podléhají v delším období pozvolné změně tak, jak se mění významy slov, vět, obrazů, zvuků a dalších jednotek.

Summary

Mediated communication is a self-aligning language-game. As such it grants meaning to all its elements only by the particular *context* itself. For understanding the meaning of some element of mediated communication completely we must perceive the communication with regard to this fact otherwise we fail to understand it utterly according to Wittgenstein. Understanding the meaning of mediated communication therefore implies that we have learned implicit rules by which that particular mediated communication go. This learning process is achievable only by adequate "*usage*". of relevant texts (e. g. particular kind of TV show). The meaning of mediated texts is always *single* and easily perceivable for a recipient skilled in relevant language-game as mediated text are almost always "close" ones (close texts don't allow various interpretations). That is also true for "indefinitely open" mediated text (such as TV commercial or a PR communication). These are tautological texts. Their meaning is so vague that they can be interpreted in almost infinite possible ways; consequently they behave in similar way that the closed ones do – with the exception that they only tell us they the *exist*, their author exists and that they assume that we as their perceivers do to.

Due to the character of mediated communication it is hard if not impossible to shape its form *from outside* its production mechanisms. That's because the meaning of its elements is determined only by the usage of relevant concepts Language-game cannot be *codified*; its rules are being established freely as the communication goes and every attempt to control the communication by a set of *external* rules will lead to either failure or misunderstanding according to Wittgenstein.

Single meaning of most mediated texts and comprehensibility possible only within context are notions similar and compatible with Baudrillard's simulacra theory. This French philosopher argues that there are mediated texts which do not describe reality but create one by they very nature. According to my Wittgenstein's application this misunderstanding is caused by mixing of mutually incompatible language-games by the public. Simulakra do not relate to "reality" according to Baudrillard and not realizing it is an error in comprehending them.

The "totalitarian" nature of language-games (i. e. only one possible meaning) is even more suitable for that communication mediated by the web. Due to easiness by which communication on-line is possible the public is nowadays more divided than it

used to be (during the golden TV era for example). The web is used by various communities for communicating within their own collectives and therefore allows more homogeneity to occur in each of them.

To sum up, Wittgenstein's account to media studies can be according to this thesis summed up into three propositions. 1. meaning of various concepts is always given only by usage of these concepts in particular relevant context of mediated communication. 2. These "contexts" allow only a very limited possibility of exceeding. This applies both to particular kind of mediated communication and to more extent mediated communication as whole. 3. For complete understanding of any text a complete uniformity in both *definitions* and *judgments* is required. For maximum comprehensibility the audience must share same taste in these properties with the author.

Použité zdroje

LITERATURA:

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Tractatus logico-philosophicus*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1993, 229 s. ISBN 80-85241-30-7.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *Filosofická zkoumání*. 1. vyd. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993, 294 s. ISBN 80-7007-040-4.

WITTGENSTEIN, Ludwig. *O jistotě*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2010, 207 s. ISBN 978-80-200-1905-9.

WITTGENSTEIN, Ludwig, Heikki NYMAN a Georg Henrik von WRIGHT. *Rozličné poznámky: výběr z pozůstalosti*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1993, 153 s. ISBN 80-204-0360-4.

ECO, Umberto. *Jak napsat diplomovou práci* [online]. V Olomouci: Votobia, 1997, 271 s. ISBN 80-7198-173-7.

ECO, Umberto. *Teorie sémiotiky*. Vyd. 2., v Argu 1. Praha: Argo, 2009, 440 s. ISBN 978-80-257-0157-7.

ECO, Umberto. *Meze interpretace*. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2004, 330 s. ISBN 80-246-0740-9.

KOŤÁTKO, Petr. *Význam a komunikace*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 1998, 294 s. ISBN 80-7007-117-6.

BARTHES, Roland. *Mytologie*. 2. vyd. v českém jazyce. Praha: Dokořán, 2004, 170 s. ISBN 978-80-7363-359-2.

MCLUHAN, Marshall. *Jak rozumět médiím: extenze člověka*. 2., rev. vyd. Praha: Mladá fronta, 2011, 399 s. ISBN 978-80-204-2409-9.

MCQUAIL, Denis. *Úvod do teorie masové komunikace*. Vyd. 3. Praha: Portál, 2007, 447 s. ISBN 978-80-7367-338-3.

REIFOVÁ, Irena. *Slovník mediální komunikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2004, 327 s. ISBN 80-7178-926-7

GELLNER, Ernest André. *Jazyk a samota: Wittgenstein, Malinowski a habsburské dilema*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, 247 s. ISBN 80-7325-055-1.

PETŘÍČEK, Miroslav. *Úvod do (současné) filosofie: [11 improvizovaných přednášek]* [online]. 4. uprav. vyd. Praha: Herrmann & synové, 1997, 178 s. ISBN 80-238-1741-8.

BOORSTIN, Daniel J. *The image: a guide to pseudo-events in Amerika*. New York: Vintage Books, 1992, x, 319 s. ISBN 0-679-74180-1.

BAUDRILLARD, Jean. *The consumer society: myths and structures* [online]. London: SAGE Publications Ltd., c1998, x, 208 s. ISBN 978-0-7619-5692-1.

BAUDRILLARD, Jean. *Dokonalý zločin* [online]. Vyd. 1. Olomouc: Periplum, 2001, 180 s. ISBN 80-902836-7-5.

JIRÁK, Jan a Barbara KÖPPLOVÁ. *Masová média*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2009, 413 s. ISBN 978-80-7367-466-3.

STREET, John. *Mass media, politics and democracy* [online]. New York: Palgrave, 2001, ix, 297 s. ISBN 0-333-69305-1.

THOMPSON, John B. *Média a modernita: sociální teorie médií* [online]. 1. české vyd. Praha: Karolinum, 2004, 219 s. ISBN 80-246-0652-6.

HARTLEY, John. *Uses of Television*. London: Routledge, 1998. ISBN 978-020-3024-874.

LUCKHARDT, C. *Wittgenstein: sources and perspectives*. Repr. Bristol, England: Thoemmes Press, 1996, 342 s. ISBN 1-85506-494-46.

STÖRIG, Hans Joachim. *Malé dějiny filozofie*. 1. vyd. Praha: Zvon, 1991, 510 s. ISBN 80-7113-041-9.

ECO, Umberto. *The role of the reader*. Bloomington, IN: University of Indiana Press, 1979.

ČLÁNKY:

HOFSTETTER, Robert. *Ludwig Wittgenstein poutník na hranicích jazyka*. In SciPhi: Scientia & philosophia 2. Praha: Doporučená četba, 1991 ISBN 80-7111-002-7

KOŤÁTKO, Petr. *Wittgenstein a karteziánský subjekt*. In: Filosofický časopis 40, 1992, č. 3, s. 435-456.

ZÁTKA, Vlastimil. *Wittgensteinova koncepce jazykových her*. In: WITTGENSTEIN, Ludwig. O jistotě. Vyd. 1. Praha: Academia, 2010, 207 s. ISBN 978-80-200-1905-9

HALL, Stuart. *Encoding/Decoding*. In: HALL, S., HOBSON, D., LOWE, A., WILLIS, P.. Culture, Media, Language. London. Hutchinson

HALL, Stuart. *The Rediscovery of Ideology: Return of Repressed in Media Studies*. In GUREVITCH, M., BENNETT, T., CURRAN, J., WOOLLACOTT, J.. Culture, Society and the Media. London. Routledge.

ZÁVĚREČNÉ PRÁCE:

BERAN, Ondřej. *Jazyk a individualita. Několik poznámek ke srovnání Wittgensteina s Husserlem a Heideggerem*. Praha 2008. Disertační práce, Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, Ústav filosofie a religionistiky. Vedoucí disertační práce Jaroslav Peregrin

FOŘTOVÁ, Zuzana. *Nezávislost elementárních vět u raného Wittgensteina*. Praha 2012. Diplomová práce. Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, Ústav filosofie a religionistiky. Vedoucí diplomové práce Vojtěch Kolman

JOSISOVÁ, Pavlína. *Wittgenstein, etika a etické vyjádření*. Praha 2012. Bakalářská práce, Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, Ústav filosofie a religionistiky. Vedoucí bakalářské práce Vojtěch Kolman

KLAPILOVÁ, Adéla. *Problematika jazykových her v filosofii L. Wittgensteina*. Praha 2012. Bakalářská práce, Pedagogická fakulta University Karlovy v Praze, Katedra občanské výchovy a filosofie. Vedoucí bakalářské práce Naděžda Pelcová

BABÍČKOVÁ, Karolína. *K filosofii jazyka - Ludwig Wittgenstein: Tractatus Logico-Philosophicus*. Praha 2011. Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Katedra germanistiky. Vedoucí práce Tamara Bučková

DOŠEK, T. *Jazykové hry a životní forma ve filosofii Ludwiga Wittgensteina*. Brno 2008. Bakalářská práce. Filosofická fakulta Masarykovy university. Vedoucí bakalářské práce Jiří Ráclavský

ZÁKONY:

ZÁKON České národní rady ze dne 7. listopadu 1991 o České televizi. In: 483/1991 Sb.